

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ
ШЫРАҚБЕК ҚАБЫЛБАЕВ АТЫНДАҒЫ
ҚОСТАНАЙ АКАДЕМИЯСЫ**

МУКАНОВ М.Р., КОНВИСАРЬ А.А.

АКАДЕМИЯЛЫҚ ЖАЗУ

ОҚУ ҚҰРАЛЫ

УДК 343.8
ББК 67.409
М90

**Шракбек Қабылбаев атындағы Қазақстан Республикасы Ішкі Істер
Министрлігі Қостанай академиясының Ғылыми кеңесімен ұсынған**

Рецензенты:

Н.А. Тулкинбаев – ҚР ІІМ Шракбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының кәсіптік даярлау факультетінің бастығы, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, полиция полковнигі

Б.К. Шнарбаев - Қостанай филиалы «Челябі мемлекеттік университеті» ЖББФМБББМ-сі құқық кафедрасының профессоры, Қостанай қ. заң ғылымдарының докторы, доцент

Академиялық жазу: оқу құралы / авт.-құр. М.Р. Муканов, А.А. Конвисарь -
Қостанай: ҚР Ішкі істер министрлігі Шырақбек Қабылбаев атындағы
Қостанай академиясы, 2024. –169 с.

ISBN 978-601-367-012-6

В учебном пособии излагаются теоретические основы методологии исследования, описаны стандарты изложения результатов исследования и оформления академических текстов.

Бұл оқу құралы магистранттарға, докторанттарға және жоғары оқу орындарының оқытушыларына арналған.

ISBN 978-601-367-012-6

М.Р. Муканов, А.А. Конвисарь, 2024

МАЗМҰНЫ

Кіріспе	6
Тақырып 1. Қылмыстық-атқару саласындағы халықаралық ынтымақтастық және құқық бұзушылармен қарым-қатынас	9
1.1. Қылмыстық-атқару қызметін жүзеге асыруды құқықтық реттеуде құқық бұзушылармен қарым-қатынастың халықаралық стандарттарының маңызы	9
1.2. Жазаны орындау және құқық бұзушылармен қарым-қатынас саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың пайда болуы және генезисі	15
1.3. БҰҰ-ның құқық бұзушылармен қарым-қатынас саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамытудағы және онымен стандартты өтініштерді әзірлеудегі рөлі	23
Тақырып 2. Халықаралық пенитенциарлық құқық халықаралық құқықтың кіші саласы ретінде	38
2.1. Халықаралық пенитенциарлық құқық: даму заңдылықтары және жалпы сипаттамасы	38
2.2. Құқық бұзушылармен жұмыс істеу туралы қолданыстағы халықаралық актілер жүйесі	48
Тақырып 3. Адам құқықтары туралы халықаралық актілер және олардың қылмыстық-атқару қызметін жүзеге асырудағы және құқық бұзушылармен қарым-қатынас жасаудағы маңызы	53
3.1. БҰҰ қабылдаған адам құқықтары туралы халықаралық құжаттарда қамтылған құқық бұзушылармен қарым-қатынас туралы негізгі ережелер	53
3.2. Өңірлік халықаралық құжаттарда қамтылған құқық бұзушылармен қарым-қатынас туралы негізгі ережелер	59

Тақырып 1. Ғылыми коммуникацияның ерекшеліктері. Ғылыми мәтін, оның мақсаттары, авторы, адресаты

Университетте Оқу да, одан әрі жұмысымыз да негізінен академиялық және ресми іскерлік мәтіндерді оқудан, өңдеуден және жазудан тұрады: эсселер, эсселер, курстық және дипломдық жұмыстар, баяндамалар, жобалар, есептер, презентациялар және басқалар. Жоғары деңгейдегі маман ғылыми әдебиеттерге сілтеме жасап, зерттеу нәтижелерін баяндап, есептер, жобалар, презентациялар жасауы керек.

Сондықтан Қазақстанның, Ресейдің, Еуропаның, Американың, Канаданың жетекші университеттерінде зерттеу нәтижелерін дәл және сауатты тұжырымдау, баяндау, проблема туралы ой жүгірту қабілетіне зор мән беріледі. Academic Writing курстары, successful writing үшін стратегиялар және сол сияқтылар Батыс курстарының оқу бағдарламасының маңызды бөлігін алады.

Мандзони романының екі басылымын мұқият салыстыруға кім қабілетті, өзінің туристік агенттігінің мәліметтер базасын дұрыс ұйымдастыра алады

Умберто Эко «Как написать дипломную работу»

Алайда, көпшілігімізге ғылыми еңбек жазу оңай емес. Бұл тақырыпта біз академиялық сөйлеудің ерекшеліктерін, академиялық мәтін құрудың құпияларын түсінеміз.

Сұрақ 1. Ғылыми коммуникацияның жалпы ерекшеліктері. Ғылыми және ғылыми-публицистикалық дискурс, олардың коммуникативтік мақсаттары

Академиялық жазу өнерін меңгерудің қиындығы, ең алдымен, ғылыми сөйлеу қарым-қатынасының саласы немесе терминологиялық тұрғыдан алғанда, ғылыми коммуникация біз үшін ерекше және ерекше.

Ғылыми коммуникация - қызметтің ғылыми саласындағы ауызша және жазбаша сөйлеу қарым-қатынасы.

Кейде ғылыми мәтін құрғақ және скучно болуы керек деп ойлайды. Біз бұлай емес екенін көреміз. Зерттеу нәтижелерін көрсететін Мәтін шынымен қызықты болуы мүмкін. Бірақ ғылыми мәтінді оқу да, жазу да оңай емес. Бұл ғылыми коммуникацияның күрделілігіне, ерекше міндеттеріне байланысты.

Ғылыми, академиялық коммуникацияның ерекшеліктерін түсіндіру үшін оның негізгі категориялары туралы ойлану керек:

- ғылыми қарым-қатынас **мақсаттары** туралы;

- ғылыми мәтіндердің *адресатына*;
- *автор* және оның қарым-қатынас процесіндегі ұстанымы;
- *тақырыптық салаларда*;
- негізгі *жанрлар*.

Дәл осы параметрлер байланыс пен дискурстың кез-келген түрін, соның ішінде академиялық түрін анықтайды.

Дискурс (фр. discourse, ағылш. discourse, лат. - discursus-қозғалыс; цикл; пайымдау, дәлелдеу, әңгімелесу, сөйлесу) – мәтіндер саласындағы маңызды ұғым. Бұл терминнің бірнеше түрлі анықтамалары бар, бірақ біз үшін ең маңыздысы:

- оны айтудың немесе жазудың прагматикалық, психологиялық, әлеуметтік-мәдени жағдайлары тұрғысынан алынған мәтін немесе Н.Д. Арутюнованың анықтамасы бойынша "өмірге батырылған" сөйлеу; сөйлеу әлеуметтік әрекет және құбылыс ретінде¹.

- белгілі бір тақырыптағы, бағыттағы, белгілі бір дәуірдегі мәтіндердің жиынтығы (мысалы, қазіргі саяси, экономикалық, медициналық дискурс және т.б.).

Дискурс-бұл белгілі бір саланың тақырыптары туралы айту тәсілі, тәсілі. Нақты мәтіндер белгілі бір дискурсты жүзеге асырады.

Әрі қарай, біз нақты мәтіндер туралы көбірек айтатын боламыз, сонымен бірге осы мәтіндерде жүзеге асырылған ғылыми дискурстың қасиеттерін ескереміз.

Академиялық, ғылыми мәтін мен ғылыми дискурстың басқа жазбаша мәтіндерден және дискурстың басқа түрлерінен қалай ерекшеленетінін түсіну үшін әлеуметтану туралы ғылыми мақаланың үзінділерін және қашықтан жұмыс істеуге қатысты блог жазбасын салыстырыңыз.

(1) Microsoft жақында американдықтардың үйден жұмыс істеуге қалай қарайтынын зерттеуге демеушілік жасады. Өте қызықты мәліметтер анықталды. Сауалнамаға қатысқандардың 62% - ы өз жұмыстарын үйден жасай алады деп санайды (түпнұсқада: remotelocation, бірақ қарапайымдылық үшін біз оны үй деп санаймыз). Сауалнамаға қатысқандардың 59% - ы өз компанияларында қашықтан жұмыс істеу саясаты жоқ деп жауап берді. Сауалнамаға қатысқандардың 63% - ы мұндай мүмкіндікті пайдаланбайды. Сауалнамаға қатысқандардың 90% - ы қашықтан жұмыс істегенде деректердің құпиялылығы бұзылмайды деп санайды. 7,3 күн орташа адамдар үйден жұмыс істейді. L (ең алдымен бір жыл) қай кезең үшін көрсетілмеген. Менің ойымша, Мәскеуде қалыпты компаниялар өз қызметкерлеріне (кем дегенде сату бөлімдерінде) аптасына 1

¹ Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1991.

күннен артық кеңселерде өткізуге тыйым салуы керек. Мен әдетте өз қызметкерлеріммен Scure арқылы кездесулер өткіземін және Барлығына бір үстелге жиналу үшін кептелісте тұруға уақыт бөлудің ешқандай себебін көрмеймін.

Әрине, ешкім бетпе-бет қарым-қатынастың маңыздылығын жоққа шығармайды, бірақ заманауи технологиялар мұны алыстан жасауға мүмкіндік береді. Ал сіз қызметкерлеріңізге үйден жұмыс істеуге рұқсат бересіз бе? Мұндай тәжірибенің қандай оң және теріс жақтары бар?².

(2) Біздің зерттеу қорытындысы бойынша негізгі тұжырымдар тұжырымдалды:

- сауалнамаға қатысқандардың жартысынан көбі фрилансты негізгі жұмыспен біріктіреді, бұл олардың жалақы деңгейінің жеткіліксіздігін көрсетеді;
- қашықтағы жұмысшылардың кәсіби құрылымы Самара облысында жұмыспен қамтылғандардың жалпы кәсіби құрылымымен, оның ішінде жыныс-жас белгілері бойынша сәйкес келеді;
- респонденттердің жартысынан астамының (56,7%) жоғары білімі бар, бұл жалпы Самара облысының жұмыспен қамтылған тұрғындарында осы өлшемшарттан едәуір жоғары (27,6%);
- қашықтан жұмыс істеуді таңдау себептерінің арасында екеуі айқын көрінді: еңбекті өз бетінше ұйымдастыру мүмкіндігі және ақша қаражатына деген қажеттілік (респонденттердің 91,1% - ы өз бетінше жұмыс істейді);
- фрилансерлер өте табысты жұмысшылар, жалақы деңгейі кеңсе қызметкерлеріне қарағанда орта есеппен 50% - ға жоғары;
- респонденттердің жұмыс өтілі табыс деңгейіне айтарлықтай әсер етеді: 15000 рубль. және одан жоғары фрилансерлер 12 жылдан бастап жұмыс тәжірибесінде алады;
- қашықтан жұмыс істеудің ең маңызды артықшылығы респонденттер жақсы жалақы емес, олардың жұмысы қызықты деп санайды;
- фрилансерлер тұрақты клиенттермен немесе достары мен бұрынғы клиенттерінің ұсыныстары бойынша жұмыс істегенді жөн көреді, осылайша өз қызметіндегі тәуекелдерді азайтуға тырысады³.

Бұл мәтіндер неге ұқсас?

Олар жақын тақырыптарға арналған. Оларда статистикалық мәліметтер келтірілген, бірақ егер блогта мәліметтер жарияланған зерттеуден алынған болса, онда мақалада автор жүргізген талдау нәтижелері келтірілген.

Бұл мәтіндер қалай ерекшеленеді?

- Мәтіндердің әрқайсысының мақсаттары қандай?
- Мәтіндердің әрқайсысында қандай мәселе талқыланады?

² Развитие бизнеса. От идей к росту. URL.://<https://mkozloff.wordpress.com/> (Дата обращения: 03.09.2023).

³ Сорокина А.Н. Удалённая работа как нестандартная форма занятости населения региона (по материалам социологического исследования в Самарской области) // Вестник Самарского гос. экон. ун-та, 2010.

- Авторлардың қайсысы тұжырымдарда объективтілікке ұмтылады және кім өз пікірімен бөліскісі келеді?
 - Авторлар қандай тілді қолданады?
- Салыстыру нәтижелерін қорытындылайық (кесте. 1)

Кесте 1. Ғылыми және ғылыми-публицистикалық мәтін: ұқсастықтар мен айырмашылықтар

Ғылыми мәтін	Ғылыми-публицистикалық мәтін
Мақсаттар	
Оқырманды мәселенің бар екеніне сендіру Жаңа деректерді табыңыз (мысалы, фрилансердің әлеуметтанулық портретін жасаңыз, жұмыстың осы түрінің танымал болу себептерін біліңіз және т.б.)	Белгілі туралы хабарлау (әдетте, бұл біреудің табылған және жарияланған фактілерді түсіндіруі)
Зерттеу сұрағына жауап беру	Назар аударыңыз, ынтымақтастық сезімін, эмпатияны оятыңыз
Оқырманды деректерден қорытындылардың дұрыстығына сендіру	Оқырманның көңілін көтеру
Тақырып және мәселе	
Теориялық және қоғамдық: фрилансерлер мен қашықтан жұмыс істеудің себептері қандай, Қазіргі фрилансердің әлеуметтік-экономикалық портреті қандай	Практикалық және жеке: компания басшысына қашықтағы жұмысшылардың болуы ыңғайлы ма, олармен өзара әрекеттесу қаншалықты ыңғайлы
Объективтілік	
Барлық нақты деректерді ескере отырып, объективтілік пен сенімділікке ұмтылады	Жарқын әсер қалдыруға тырысады. Оқырманның назарын аудару және сендіру үшін сандар қажет
-	Субъективті болуы мүмкін, жағдайға автордың эмоционалды қатынасын білдіреді
Тіл	
Стандартталған (тәуекелдерді азайту, қашықтан жұмыс істеу, кәсіби құрылым, қолма-қол ақшаға деген қажеттілік)	Тірі, әр түрлі презентация. Ауызекі сөйлеу құралдары қолданылады (Мен ешқандай мағынаны көрмеймін, қалыпты компаниялар), стиль бейресми және тіпті субъективті (мен өзім)

Әлбетте, *ғылыми мәтіннің ерекшелігі* - ол жаңа білім береді, жаңа деректерді ұсынады, мақала авторы анықтаған талдау нәтижелері мәселенің шешімін ұсынады.

Зерттеудің мақсаты - теориялық немесе практикалық қоғамдық мәселені шешу, сұраққа жауап табу.

Зерттеу нәтижелерін көрсететін ғылыми мәтін жауап іздеудің барысын көрсетуі керек (шешімді қалай алатынымызды түсіндіріңіз) және оқырманды және өзін жауаптың табылғанына немесе жауаптың әлі мүмкін убедстігіне сендіруі керек.

Ғылыми мәтінге не тән емес?

Ғылыми мәтіннің мақсаты жоқ аудиторияның пікірін қалыптастыру немесе оқырманның көңілін көтеру.

Ғылыми-публицистикалық мәтінге не тән?

Ғылыми мәтіннен айырмашылығы, ғылыми-публицистикалық мақсат белгілі бір мәселе бойынша аудиторияның пікірін қалыптастыру болып табылады. Біздің ғылыми-көпшілік мәтініміздің мақсаты - қоғамдық мәселені талқылау, қоғамдық пікірталасты көтеру, еңбекті ұйымдастыру саласындағы қоғамдық тәжірибені өзгерту. Ол үшін мәтін аудиторияны ғылымда бұрыннан белгілі мәліметтермен - танылған, сонымен бірге жарқын, өзекті заманауи ғылыми зерттеулердің нәтижелерімен таныстырады.

Қоғамдық мәселеге назар аудару үшін көркем емес мәтінде аудиторияның ойын-сауық элементтері болуы керек, оқырманды қызықтыруы керек. Сондықтан мұндай мәтін өте эмоционалды болуы мүмкін, ауызекі және тіпті жаргон, ауызекі лексиканы қолдана алады, өте субъективті түрде жазылады, автордың жеке ұстанымын баяндайды – мұның бәрі публицистикалық мәтіннің кемшілігі болмайды, өйткені оның мақсаты фактілерді талдаудың объективті презентациясында емес, қоғамдық пікірталасты ұйымдастыруда және оқырмандардың пікірін қалыптастыруда.

Сонымен, ғылыми мәтін жаңа, тривиальды емес сұраққа жауап іздеуге бағытталған және оқырманға ғылымда белгілі ақпаратты жеткізуге емес, оқырманның көңілін көтеруге де, оқырманның тақырыпқа деген қызығушылығын оятуға да бағытталған. Сондықтан ғылыми мәтін тыңдаушыны фактілермен, дәлелдермен, тұжырымдамалармен шаршатудан Қорықпайды.

Ғылыми мәтіннің публицистикалық және ауызекі мәтіндерден ерекшеленетін басқа қасиеттері: ***сенімділік, объективтілік, верификация.***

Ауызша әңгімеде, блог жазбаларында, форумдарда айтылған публицистикалық мәтіндер көбінесе автордың жеке, субъективті ұстанымы үшін қызықты. Бізді қоғамдық мәселеге эмоционалды жеке көзқарас қызықтырады.

Ғылыми дискурста бәрі басқаша. Осы немесе басқа мәселені ғылыми әдістермен зерттей отырып, біз субъективті түрде дұрыс деп санайтын нәрсеге сене алмаймыз. Біз құбылыстың барлық аспектілерін зерделеуіміз керек, дәлелдер мен қарсы себептерді таразылауымыз керек, баламалы көзқарастарды ескеруіміз, түсінуіміз керек, егер ол деректермен расталмаса, бастапқы гипотезадан бас тарта білуіміз керек. Зерттеуші үшін шындықтың шынайы бейнесі өз тұжырымдамасынан маңыздырақ болуы керек. Бұл жұмыстың объективтілігі.

Біздің қорытындыларымыз сенімді, сенімді болуы үшін нәтижелерімізді тексеру және екі рет тексеру маңызды. Сонымен қатар, біз өз зерттеулеріміздің барысын оның нәтижелерін басқалар тексере алатындай етіп көрсетуіміз керек. Тек осы жағдайда ғана кейінгі зерттеушілер біздің нәтижелерімізге сүйене алады.

Егер зерттеуші өзі жариялаған нәтижелердің шын мәнінде жалған екенін анықтаса, ол оларды көпшілік алдында жоққа шығаруы керек, бұл, әрине, оның ғылыми өмірбаянын безендірмейді, бірақ оның зерттеудегі адалдығын көрсетеді.

(3) Нобель сыйлығының лауреатының екі мақаласы ғылыми журналдардан алынып тасталды

Физиология және медицина саласындағы Нобель сыйлығының лауреаты Линда Бак (LindaBuck) бірнеше жыл бұрын жарияланған екі мақаласын "Science" және "Proceedingofthe National Academy of Science" (PNAS) ғылыми журналдарынан алып тастады. Дезавуация (нәтижелерді жарамсыз деп тану) туралы хабарлама бейсенбіде "Science"журналында пайда болды. "Ғылымнан" алынған мақала 2006 жылы, ал 2005 жылы PNAS – тан жарияланды. Теріске шығаруда хабарланғандай, Бак пен оның әріптестері онда сипатталған нәтижелерді қайталай алмады, сонымен қатар кейбір Графиктер мен бастапқы деректер арасындағы сәйкессіздікті тапты⁴.

Сұрақ 2. Ғылыми-публицистикалық мәтіннің адресаты және аудиториясы

Кез-келген мәтін белгілі бір адресатқа бағытталған. Тақырыпты дамытудың тереңдігі мен бағыты, тілдің қарапайымдылығы немесе күрделілігі, үлкен немесе аз ресми және т.б. адресатқа байланысты.

Жағдайды елестетіп көріңіз: сіз мұғаліммен бірге қызықты зерттеуге қатысасыз. Бұл туралы үйде отбасыңызға қалай айтасыз? Сыныптастарға? Мамандық бойынша жұмысқа орналасу кезінде зерттеу тақырыбы мен

⁴Новости науки. 24.09.2010. URL: <http://vesti70.ru/news/47864/print/> (дата обращения: 03.09.2023).

нәтижелері туралы қалай хабарлауға болады? Конференциядағы баяндамада нәтижелерді қалай көрсетесіз?

Сіздің әңгімеңіз аудиторияға, оның біліміне, қызығушылықтарына, ондағы мәртебеңізге және т.б. байланысты болатыны анық.

Ғылыми мәтіннің адресаты кім?

Ғылыми мәтіннің аудиториясы қандай:

- *әр түрлі дайындық деңгейімен тар, кәсіби* немесе кең;
- *белгілі бір тақырыпқа қызығушылық танытады* немесе ерекше фактілерді, жаңа тәжірибелерді іздейді?

Біз кез-келген мәтінді жаза бастағанда, адресат туралы бірнеше сұрақтар қою өте пайдалы:

- менің оқырмандарым кім және олар тақырыпты қаншалықты біледі;
- тақырып оларға қызықты ма;
- олар менен не күтеді?

Чикаго университетінің профессорлары, зерттеу риторикасының мамандары У. Бут, Г. Коломб, Д. Уильямстың «Зерттеу: жаңадан бастаған авторларға арналған он алты сабақ» оқулығында оқырманның үш ықтимал ұстанымын анықтады:

- мені қызықты нәрсемен қызықтырыңыз;
- маған практикалық мәселені шешуге көмектесіңіз;
- маған жақсырақ нәрсені түсінуге көмектесіңіз.

Осы позициялардың қайсысы ғылыми немесе ғылыми-өндірістік аудиторияға тән деп ойлайсыз?

Сонымен, біздің мақаламыз қызықты және оқырманға қажет болуы үшін біз бұл туралы ойлануымыз керек:

- бұл тақырып аудиторияға қаншалықты таныс? Тақырыпты мұқият енгізу керек пе немесе аудиторияның білімінен бастау керек пе;
- аудитория не күтеді: жаңа фактілер, белгілі мәселені жақсы түсіну, практикалық мәселені шешу;
- аудитория менің сұрағымды проблема деп тани ма, әлде бұл мәселе шешілді деп ойлай ма, Мен мәселе бар екенін көрсетуім керек пе;
- менің ұстанымым аудиторияның сенімдеріне қайшы келеді немесе сәйкес келеді;
- мен балама көзқарастарды қаншалықты егжей-тегжейлі қарастыруым керек, қанша және қандай дәлелдер келтіруім керек?

Біздің жұмысымыз кәсіби аудиториямен резонанс тудыруы үшін мұның бәрі біздің мәтінімізде көрсетілуі керек.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылайық: егер біз журналға немесе баяндамаға ғылыми мақала дайындайтын болсақ, онда біз осы саладағы маман оқырманға, мүмкін біздің нақты тақырыпқа жүгінеміз. Бұл көңіл көтеруді және қызығушылықты қажет етпейтін оқырман. Ол біздің мәтіннен сұрақтарына жауап іздейді, жаңа білім алуды күтеді (әдетте ол бұрыннан белгілі салада) немесе мәселені шешеді.

Сұрақ 3. Ғылыми мәтіннің авторы. Автордың адресатпен өзара әрекеттесуі

Ғылыми мәтін әрқашан диалогты. Автор оқырманмен диалог жүргізеді: қоғамдық стереотиптерге, қалыптасқан идеяларға, алдыңғы ғылыми ұстанымдарға жүгінеді; сұрақтарды қолдана отырып, оқырманның мүдделеріне жүгінеді. Мысалы, автор қалыптасқан пікірлермен дауласады, оқырмандардың тәжірибесін тартады (4, 5 мысалдарды қараңыз). (Біреудің көзқарасы көрсетілген фрагменттер біз мұнда бөлектелген).

(4) Жалпы стереотиптерге қарамастан, көшбасшылықтың басым стилі іс жүзінде жынысына байланысты емес. (Әйел басшылар жұмсақ және ең алдымен іскери серіктестермен жақсы қарым-қатынасты сақтауға бағытталған, ал ер басшылар агрессивті және түпкілікті нәтижеге бағытталған деген қате пікір бар)⁵.

(5) Арамшөптерге айналу үшін қандай сөздердің "бейімділігі" бар? Сөйлеудің қандай бөліктері? Сөздердің қандай топтары бар? Қандай семантикасы бар сөздер? Оқушылардың, ересектердің ана тілінде сөйлейтіндердің, журналистердің, публицистердің, көркем шығарма кейіпкерлерінің сөйлеуін бақылау барлық сөздердің арамшөпке айналмайтынын көрсетеді⁶.

Ғылыми мәтінде автор диалог жүргізеді, оның ішінде осы тақырыпты әзірлеудегі предшественниктермен-бұл біздің оқырмандарымыз және ең қызығушылық танытқандар. Алдыңғы тәсілдерді талқылау және сипаттау, біздің көзқарасымыздың айырмашылығын көрсету өте маңызды.

Пайдалы кеңестер

Маған бейтаныс оқырманды елестету менің тақырыбымда қанишалықты білімді болуы керек екені белгісіз?

Шынында да, біз өз баяндамамызды тыңдайтын немесе мақаламызды оқитындарды жеке білмейміз. Оқырманға не белгілі және не белгісіз екенін нақты болжау мүмкін емес. Бірақ егер біз оның хабардарлығын асыра бағаласақ, оқырманға өте әдепсіз болады. Ғылыми экспозиция мәдениеті бізден қарапайым және жалпыға белгілі нәрседен бастауды, оқырманды проблемаға енгізуді, содан кейін ғана тар, арнайы мәселеге көшуді талап етеді. Оқырман біздің тар тақырыпта бір нәрсені білмеуге құқылы екенін есте ұстаған жөн. Біз оған бәрін түсіндіруге міндеттіміз.

Жақсы қағида: тым түсініксіз және қиын емес, қарапайым және анық жазған дұрыс!

Презентацияның қарапайымдылығы мен қол жетімділігі - бұл тақырыпты жақсы меңгерудің белгісі. Ірі ғалымдар, әдетте, өте түсінікті

⁵Первякова С.А. Стиль руководства и его влияние на эффективность управленческой деятельности // Среднее профессиональное образование. 2009 № 11. - С. 2-4.

⁶Фоменко Ю.В. Слова-сорняки в современной русской речи // Technogrammatike (Искусство грамматики). Вып. 1 Новосибирск, 2004. - С. 530-534.

жазады және тіпті мектеп оқушысына күрделі тұжырымдаманы түсіндіре алады.

Диссертациялық зерттеудің адресатын қалай елестету керек?

Диссертациялық зерттеу жазған кезде біз әдетте келесі екі тәсілдің бірін ұстанамыз.

Мектептегі тәсіл: «Мен бәрін білетін ғылыми жетекшіге жазамын. Мен оқылған әдебиет және т.б. және жасалған жұмыс туралы есеп беруім керек».

Өзіндік тәсіл: «Мені бұл мәселе қызықтырады. Мен әдебиеттерді таптым, деректерді жинадым және талдадым, тәжірибелі қызметкерлермен, белгілі ғалымдармен кеңесіп, білгендеріммен және қандай нәтижелерге қол жеткізгендеріммен бөліскім келеді».

Мектептегі тәсіл бізді сәтсіздікке ұшыратады. Бұл жақсы жұмыс жазуға мүмкіндік бермейді. Бұл зерттеу біз тақырыпқа шынымен қызығушылық танытып, өз бетімізше іздеу жүргізген жағдайда ғана алынады.

«Бәрін білетін» белгілі бір ғылыми жетекшіге жұмыс жазудың қажеті жоқ (іс жүзінде бұл елес). Зерттеу адресаты ретінде сіз тақырыппен айналыса бастаған кезіңіздегідей білімі бар және сіздің проблемаларыңызбен айналысуға қабілетті белгілі бір адамдарды ұсынған дұрыс.

Қандай сөйлеу құралдары біздің мәтінді оқуды жеңілдетуге көмектеседі?

Презентацияны жеңілдететін және монологиялық мәтінді диалогқа айналдыруға мүмкіндік беретін барлық құралдар, әрине, сөйлеудің кітап саласы аясында.

1. Риторикалық сұрақтар-оқырманды жауапқа, содан кейін рефлексияға итермелейді, сонымен қатар мазмұнды логикалық түрде ұйымдастырады, мәселені бөліп көрсетеді.

(6) Жоғарыда аталған тенденциялар студенттердің оқу процесінің өзіне деген көзқарасын өзгерту және оған қатысу арқылы алынған білім сапасының өзгеруіне әкелуі мүмкін бе? Студенттердің ақылы жұмысының олардың жоғары оқу орнына түсуіне әсері қандай? Бұл мақала осы мәселелерді талдауға арналған⁷.

2. 1-ші тұлғаның нысаны мн. жеке есімдіктер мен етістіктердің сандары («Біз» инклюзивті) авторға оқырманмен ынтымақтасуға мүмкіндік береді.

Есімдіктер: *егер біз тұжырымдамадан шықсақ... онда...*

⁷Большакова О.А. Оплачиваемая работа в жизни студента // Социологические исследования. 2005 № 4. - С. 136-139.

(7) Б. Уорф біздің әлемді қабылдауымызға әсер етпес бұрын, тілдің өзі соңғысының әсерін сезінетінін ескермейді⁸.

Етістіктер: *бірінші бағытты толығырақ қарастырайық. Мысалдарға жүгінейік. Біз бірнеше негізгі ережелерді белгілейміз...*

3. «Сөзсіз», «шамасы», «әрине», «мүмкін» және т.б. сияқты кіріспе сөздер мәтінді диалогтауға көмектеседі, өйткені олар автордың ықтимал көзқарастардың біріне деген үлкен немесе аз міндеттемесін көрсетеді, осылайша қарсылық пен дауға орын бере отырып, мүмкіндік пен басқа көзқарасты қалдырады. Көбінесе басқа көзқарас жақын контексте келтіріледі.

(8) Данышпандар, әрине, коммерциялық қоғамда пайда болады, бірақ олардың өздерін ең Шығармашылық деп саналатын іс - әрекеттерде-өнерде, ғылымда және т. б. көрсету ықтималдығы әлдеқайда аз.⁹.

Ғылыми мәтіннің авторы

Жақсы мәтін жазу үшін сіз өзіңіздің авторлық позицияңызды дұрыс құруыңыз керек.

Ең алдымен, жаңадан бастаған зерттеуші ***автордың зерттеуде де, рефераттық жұмыста да, әдебиетке шолуда да ұстанымы болуы керек екенін есте*** ұстауы керек!

Ғылыми мәтіннің мақсаты-жаңа көзқарасты, жаңа нәтижелерді ұсыну.

Автор сөзсіз зерттеу тақырыбы туралы күтпеген нәрсені хабарлауға, ғылыми пікірталаста мәселеге тәуелсіз көзқарасты қорғауға мәжбүр болады. Біз өз тұжырымдарымызды, өз көзқарасымызды жеңілдетілген тұжырымдардың артында жасырмауымыз керек. Автордың ұстанымы болуы керек:

- айқын және айқын көрінеді;
- басқа зерттеушілердің ұстанымынан нақты бөлінген, тәсілдердің айырмашылықтары мен ұқсастықтарын нақты көрсету қажет.

Сіздің ойыңызша, кімнің гипотезалары фрагментте талқыланатыны түсінікті ме: «*Контекстік факторларды сипаттаудан тұратын тәсілдің бірқатар маңызды кемшіліктері бар. <...>. Осыған байланысты әртүрлі гипотезалар жасалды*». (Кім дамыды? Автор? Алдыңғы зерттеушілер?)

Алайда ***автордың ғылыми мәтіндегі ұстанымының*** кейбір ерекшеліктері бар.

Ғылыми мәтіннің авторы жеке, субъективті, жеке көзқарастан емес, құбылыстарға ғылыми қоғамдастық тұрғысынан қарайды, ғылыми қоғамдастықтың сарапшысы ретінде әрекет етеді. Ол ғылыми

⁸Сухотин А.К. Парадоксы науки. -М.: Молодая гвардия, 1978.

⁹Юревич А.В. Динамика психологического состояния современного российского общества // Вестник РАН. 2009.

корпорацияның өкілі ретінде әрекет етеді. Сонда ғана оның тұжырымдары ғылыми аудитория үшін түсінікті және құнды болады.

Объективтілік пен корпоративті көзқарасқа деген ұмтылыс презентация әдісінде де көрінеді. Фокус зерттеуші емес, зерттеу тақырыбы болып табылады. Ғылыми мәтіндегі жеке авторлық принцип артта қалады.

Автор ғылыми мәтінде өз көзқарасын қалай білдіреді?

- Автор өзінің қатысуын жасырады: бұл ең көп таралған стратегия. Мәтінде негізінен тұлғасыз және пассивті конструкциялар қолданылады: **«Әзірленген модель»**, **«Тәуелділік аспектісінде қарастырылады»**, **«Бұл жұмыста тәсіл ұсынылады»**.

- **«БІЗ»**: дегенмен, автор өз нәтижелерінің айырмашылықтарын, оның көзқарасын басқалардан ерекшелендіруі керек. Содан кейін, әдетте, автор бір адам болса да, ұжымдық ретінде әрекет етеді. 1-ші тұлғаның есімдіктері мен етістіктері қолданылады. сандар (*біз, біздікі*): **«Біз мәселенің басқа аспектісін қарастырамыз»**; **«Біздің деректер... екенін көрсетеді»**; **«Біз мұны көрсетуге тырысамыз»**.

- **«Мен»**: автор мәтінде даралық ретінде өте сирек кездеседі – 1-ші тұлғаның формалары қолданылады. сандар. Бұл әдетте ауызша баяндамаларда орынды. Жазбаша мәтіндерге келетін болсақ, 1-ші тұлғаның формалары бір. сандар ағылшын тіліндегі ғылыми дәстүрге тән.

(9) Осы екі процестің қарапайымы оқыту болып табылады және мұнда техникалық даму одан әрі дамыды. **Мен**, атап айтқанда, ойын машиналарын оқыту туралы **сөйлесетін боламын**, бұл оларға тәжірибе негізінде стратегиясы мен тактикасын жетілдіруге мүмкіндік береді¹⁰.

Жаңадан бастаған зерттеуші «Мен» есімдігінен аулақ болған дұрыс. **Жазуға болмайды:**

- *менің ойымша, бұл...;*
- *маған басқа интерпретация ұнайды...;*
- *мен автормен келісе алмаймын және шешімнің басқа нұсқасын ұсынамын...*

Ғылыми мәтінде баға беруге, мәселеге, көзқарасқа деген көзқарасыңызды білдіруге **бола ма?** Әрине! Бұл жай ғана қажет, өйткені зерттеуші құбылыстарды, тәсілдерді, нәтижелерді талдауға, сипаттауға, бағалауға шақырылады.

(10) ЕО-ның дәлелдері, ең алдымен, азаматтық қоғамның әлсіздігі мен демократиялық саяси мәдениеттің болмауына байланысты КСРО-да

¹⁰ Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине / пер. с англ. И.В. Соловьева и Г.Н. Поварова; под ред. Г.Н. Поварова. 2-е изд. – М.: Наука; Главная редакция изданий для зарубежных стран, 1993. – С. 253.

демократиялық әдістермен нарықтық реформаларды жүзеге асыру мүмкін невозможностігіне негізделген, ал күшті көшбасшы бастаған авторитарлық режим радикалды нарықтық қайта құрулар жүргізуге қабілетті (қытайлықтардың үлгісі бойынша), содан кейін саяси демократияға көшу¹¹.

Бірақ ғылыми мәтінге қандай баға тән?

Шкала бойынша дәлелді, логикалық бағалау: *ақиқат-жалған, сенімді – нәтижесіз, Жаңа – белгілі, түпнұсқа – тривиальды, маңызды – шамалы, мүмкін – мүмкін емес.*

Ғылыми мәтінде эмоционалды, субъективті, негізсіз логикалық бағалауға, бұлыңғыр критерийлерге орын жоқ: *жақсы-жаман, ұнайды-ұнамайды.*

Академиялық жазудың батыс дәстүрінде ғылыми пікірталаста немесе зерттеу нәтижелерін ұсыну кезінде өз пікірін өткір немесе категориялық түрде білдіру этикаға қайшы келетініне назар аудару әдеттегідей. Ғылым қарқынды дамып келеді, әрқайсымыздың біліміміз жан-жақты емес. Жаңа фактілер, жаңа технологиялар ертең әлемнің бейнесін өзгерте алады. Сондықтан, өз ұстанымын білдірген кезде «жұмсартатын» өрнектерді қолдану орынды: *бұл көрінеді; көрінгендей; мүмкін; дәлелдеуге/ойлауға негіз бар; автор сенуге бейім; біз сенеміз; деректерден шығады және т.б.*

Мұндай өрнектер, бір жағынан, автордың позициясын анық көрсетеді, ал екінші жағынан, автордың басқа түсіндіруге мүмкіндік беретіндігін көрсетеді, бірақ деректер бұл үшін әлі негіз бермейді.

Ғылыми мәтіндегі экспрессивтілік құралдары, әрине, өте орынды емес.

Бірақ ерекшеліктер бар! Қазіргі зерттеушілер өз мақалалары мен баяндамаларының тақырыптарын жанды және қызықты етуге тырысады.

(11) Олар жалдамалы жұмысшылар емес, олар адамдар¹².

Кейде эпиграфтар ғылыми мақалаларда қолданылады.

(12) Е.В. Падучева

Эгоцентрлік валенттілік және сөйлеушінің деконструкциясы

Мен Москвосвей дәуірінің адамымын –

Менің блейзерімді қалай қысып тұрғанын
қараңыз!

(О.Э. Мандельштам)¹³.

¹¹Гельман В.Я. «Transition по-русски»: концепции переходного периода и политическая трансформация в России (1989-1996) // Общественные науки и современность. 1997. № 4. С. 64-81.

¹²Drucker P.F. Они – не наемные работники, они – люди // Российский журнал менеджмента. 2004. Т. 2. № 2. – С. 155-156. Оригинал статьи в «Harvard Business Review».

Ірі ғалым бастаушы зерттеушіге қарағанда ғылыми мәтінде жеке тұлғаның, эмоционалдылықтың, экспрессивтіліктің үлкен дәрежесін алады.

Ресей Федерациясының танымал саясаттанушысы және экономисі М.Ю. Урной мақаланы осылай бастайды:

(13) Бұл жұмысты жазуға алғашқы серпін 1999 жылы Ресейдегі дефолттан кейінгі жағдай туралы мақала дайындаған кезде пайда болды ¹⁴.

Сұрақ 4. Академиялық және ресми іскерлік байланыс: ұқсастықтар мен айырмашылықтар

Қарым – қатынасқа әсер ететін және мәтіннің қалай құрылатындығын анықтайтын жағдайлардың ішінде ең маңыздыларының бірі-қарым-қатынас жағдайының ресми дәрежесі.

Мәтін жазған кезде біз сұхбаттасушымен қарым-қатынасымыздың қаншалықты ресми екенін ескеруіміз керек. Осыған байланысты біз көбірек кітап және ресми лексиканы қолданамыз немесе бейресми стильдерге жүгінеміз: ауызекі, жаргон, ауызекі тіл. Ресми қарым – қатынас кезінде біз этикетті сақтаймыз, ал бейресми жағдайда адресатпен еркін қарым-қатынас жасай аламыз.

Академиялық байланыс қаншалықты ресми? Ол автор мен аудитория арасындағы ресми қарым-қатынасты болжайды ма?

Жалпы, әрине, иә. Біздің аудитория-біздің әріптестеріміз, оқытушыларымыз және жетекшілеріміз, курсанттарымыз немесе бағыныштыларымыз. Әрине, біз әріптестерімізбен достық қарым-қатынас жасай аламыз, бұл жағдайда біз ауызекі, достық қарым-қатынас ережелерін ішінара қолданамыз.

Бірақ ғылыми мақалада, ғылыми баяндамада, ғылыми зерттеуде біз белгілі оқытушыларға, әріптестерге, ғалымдарға ғана емес, сонымен бірге белгісіз зерттеушілерге, жалпы ғылыми қоғамдастыққа жүгінеміз. Бұл бізді ресми коммуникация заңдарын сақтауға міндеттейді: тұжырымдамалық аппарат пен жұмыс тілінің осы ғылыми салада қабылданған көзқарастарға сәйкестігіне қамқорлық жасау, этикет нормаларын сақтау және т. б.

¹³Падучева Е.В. Эгоцентрические валентности и деконструкция говорящего // Вопросы языкознания. 2011. № 3. С. 3-18.

¹⁴ Урнов М.Ю. Динамика массовой агрессивности в сообщениях с различным уровнем достижительного поведения // Общественные науки и современность. № 4. 2008. – С. 132-146.

Ғылыми коммуникация-бұл көпшілікке арналған коммуникация, ол бізді кез-келген жағдайда қоғамда қабылданған қарым-қатынас нормаларын сақтауға міндеттейді.

Сонымен бірге ғылыми коммуникацияны ресми іскерлік қарым-қатынастан ажырату маңызды.

Ресми іскерлік қарым-қатынас жұмыс, оқу, қоғамдық салада ресми қарым-қатынасты қамтиды. Оның ғылыми жағынан айырмашылығы неде?

Екі мәтінді салыстырайық: бізге белгілі фрилансерлер туралы ғылыми мақаланың үзіндісі (2) және Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінен үзінді (14).

(14) Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 74-бабына түсініктеме.

ҚР ЕК 74-бабы икемді жұмыс уақыты режимінде жұмыс істеуге байланысты мәселелерді реттейді. Икемді жұмыс кестесі жұмысшылар үшін, оның ішінде қашықтықтан жұмыс істейтіндер үшін өздерінің әлеуметтік-тұрмыстық және басқа да жеке қажеттіліктерін өндіріс мүдделерімен үйлестіру мүмкіндігін қарастырады.

1. Икемді жұмыс уақыты режимін енгізу жұмысшыларға жеке қажеттіліктерін ескере отырып, Еңбек міндеттерін орындау үшін ең қолайлы уақытты таңдауға мүмкіндік береді.

2. Икемді жұмыс уақыты режимінде белгіленген жұмыс уақыты, икемді (ауыспалы) жұмыс уақыты және есеп кезеңі белгіленеді. Белгіленген уақыт-бұл жұмысшының жұмыс орнына қатысуға міндетті уақыты. Икемді уақыт қызметкерге еңбек міндеттерін орындау уақытын дербес анықтауға мүмкіндік береді. Есеп кезеңі-бұл қызметкер жұмыс уақытының орташа ұзақтығын сақтауы керек кезең.

3. Икемді жұмыс уақыты бар есептік кезең алты айдан аспауы керек. Бұл дегеніміз, осы уақыт ішінде қызметкер жұмысшылардың осы санаты үшін белгіленген жұмыс уақытын сақтауы керек.

4. Икемді жұмыс уақыты режиміндегі күнделікті және (немесе) апта сайынғы жұмыстың ұзақтығы күнделікті және (немесе) апта сайынғы жұмыс уақытының нормасынан көп немесе аз болуы мүмкін. Бұл қызметкерге жеке жағдайларға және қажеттіліктерге байланысты жұмыс кестесін басқаруға мүмкіндік береді.

5. Белгіленген жұмыс уақытының, икемді (ауыспалы) жұмыс уақытының ұзақтығы, сондай-ақ икемді жұмыс уақытының есептік кезеңі Жұмыс берушінің актісімен, еңбек немесе ұжымдық шарттармен белгіленеді.

Жалпы, ҚР ЕК-нің 74-бабы икемді жұмыс уақыты режимінде жұмыс істеудің негізгі аспектілерін реттейді, бұл қызметкерлерге өз уақытын неғұрлым икемді басқаруға мүмкіндік береді және жұмыс пен жеке міндеттемелер арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етеді. Мұндай режимді енгізу жұмысшылардың мотивациясы мен өнімділігін арттыруға ықпал етуі мүмкін, өйткені олар өз кестелерін өз қалаулары мен жағдайларына бейімдей алады.

ЕК-нің 74-бабы сондай-ақ икемді жұмыс уақытын енгізудің белгіленген ережелері мен тәртібін сақтау қажеттілігіне назар аударады. Ол белгіленген және икемді жұмыс уақытының ұзақтығы, сондай-ақ есептік кезең сияқты

параметрлер жұмыс берушінің актісімен, еңбек немесе ұжымдық шарттармен анықталуы керек екенін көрсетеді. Бұл кәсіпорынның жұмыс ерекшелігі мен ұйымдастырушылық мәдениетін ескере отырып, еңбек қатынастарының барлық тараптарының құқықтары мен мүдделерінің сақталуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

ҚР ЕК-нің 74-бабы икемді жұмыс уақытын тек қашықтағы қызметкерлермен шектемейтінін, бірақ қызметкерлердің барлық санаттары үшін осындай режимді енгізу мүмкіндігін көздейтінін атап өту маңызды. Бұл өзгермелі нарықтық жағдайларға және өз қызметкерлерінің қажеттіліктеріне бейімделуге ұмтылатын әртүрлі ұйымдар үшін пайдалы құрал болуы мүмкін. Қорытындылай келе, 74-бап қызметкер мен жұмыс берушілерге еңбек міндеттерін сәтті орындау және қызметкерлердің жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін оңтайлы жағдайларды табуға мүмкіндік беретін икемді жұмыс уақытын енгізу және реттеу шеңберін ұсынады¹⁵.

- Мәтіндердің әрқайсысының мақсаттары қандай?
- Бұл мәтіндердің адресаты қандай?
- Тіл әртүрлі ме?

Біздің бақылауларымызды 2 - кестеде қорытындылайық.

Кесте 2.

Ғылыми және ресми іскери мәтін: прагматикалық көзқарастардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары

Ғылыми мәтін	Ресми-іскерлік мәтін
Мақсаттар	
Оқырманды мәселенің бар екеніне сендіру Жаңа деректерді табыңыз (мысалы, фрилансердің әлеуметтанулық портретін жасаңыз, жұмыстың осы түрінің танымал болу себептерін біліңіз және т.б.)	Құбылысты, қызметті реттейтін ережелерді белгілеңіз. Ол үшін: • заңнама тұрғысынан қоғамдық құбылысты анықтау; • құбылыстың құрылымын әлеуметтік қатынастар тұрғысынан белгілеңіз
Зерттеу сұрағына жауап беру	Қызмет барысында туындайтын ерекше жағдайларды тиісті заңдар мен құқық нормаларымен байланыстыру
Оқырманды деректерден қорытындылардың дұрыстығына сендіру	Жағдайға қатысушыларға заңнамалық нормалардың орындалуын белгілеу
Адресат	
Тақырып туралы жаңа білім алуға,	Қызметтің осы түріне тартылған

¹⁵ <https://tkrk.kz/chast-2/razdel-2/glava-6/statya-74#-74>. (Дата обращения: 04.09.2023.).

мәселенің шешімін білуге ұмтылатын тар, кәсіби, қызығушылық танытатын аудитория	барлық азаматтар
Тіл	
Стандартталған (тәуекелдерді азайту, қашықтан жұмыс істеу, кәсіби құрылым, қолма-қол ақшаға деген қажеттілік). Логикалық бағалауды білетін көптеген сөздер мен конструкциялар (айтарлықтай әсер етеді, маңызды артықшылық, табысты жұмысшылар)	Стандартталған (заңды және іскерлік терминдер және тұрақты тіркесімдер: жұмысшылар, уақыт ұзақтығы, еңбек кодексі). Бағалау Құралдары іс жүзінде жоқ. Мүмкіндік, мүмкіндік мәні бар арнайы модальды лексика (рұқсат етілген, құқылы, керек)

Біз заңның мәтіні ғылыми мақаланың мәтінінен айтарлықтай ерекшеленетінін көреміз. Әрине, ресми бизнес саласында аз стандартталған жазбалар, іскери хаттар бар. Бірақ олардың мақсаттары, адресаты, жанрлары, тілі әрқашан ғылыми тілден ерекшеленеді. Біріншіден, іскери мәтін жаңа білім алу мақсатын көздемейді, бірақ байланыстарды, қатынастарды орнатуға және реттеуге, құбылыстар мен процестерді құқықтық нормалар тұрғысынан саралауға, ұйғарымдар беруге және т. б.

Маңызды! Ғылыми мәтіннің құбылыстар мен процестерді дұрыс (дұрыс емес), рұқсат етілген (қолайсыз) тұрғысынан бағалау мақсаты жоқ. Бұл зерттеу емес, құқықтық немесе әдістемелік міндет. Зерттеуші құбылыстарды сол күйінде түсіруге және талдауға, олардың мәнін анықтауға, тән қасиеттерін сипаттауға тырысады.

Ұсынылатын әдебиеттер:

1. Академическое письмо. От исследования к тексту: учебник и практикум для академического бакалавриата / Ю.М. Кувшинская, Н.А. Зевахина, Я.Э. Ахапкина, Е.И. Гордиенко; под ред. Ю.М. Кувшинской. – Москва: Издательство «Юрайт», 2019. – 284 с.
2. Александрова Л.И. Writeeffectively = Пишем эффективно / Л.И. Александрова. – 2-е изд., стер. – Москва : Издательство «Флинта», 2016. – 184 с.
3. Academic Writing formasters inhumanities: учеб. пособие по академическому письму для магистров гуманитарных специальностей/ А.А. Гильманова, С.Е. Никитина, Д.В. Тябина. – Казань: Казан.ун-т, 2016. – 221 с.
4. Баяхметова М.Ж. Дусенбина. Академическое письмо. Язык и стиль академического письма: Учебное пособие. - Костанай: КГУ имени А. Байтурсынова, 2019.- 106 с.
5. Бут Ю.Е. Академическое письмо для историков [Текст]: учебное пособие для студентов, обучающихся по программе магистратуры по направлению подготовки 46.04.01 «История» / Ю.Е. Бут. – Екатеринбург: Издательский отдел УрГПУ, 2019. – 224 с.

Тақырып 2. Академиялық сөйлеу. Ғылыми стильдің ерекшеліктері

Академиялық (ғылыми) сөйлеу - әдеби сөйлеудің ерекше түрі. Біз оны ғылыми мақалалар мен монографияларда, анықтамалықтар мен энциклопедияларда, оқу құралдарында кездестіреміз, ғылыми зерттеулерде, ғылыми жобаларда, диссертацияларда қолданамыз.

Біз бала кезімізден академиялық сөйлеуді білмейміз, бірақ мектепте, университетте, магистратурада және докторантурада оқимыз. Шет тілін үйрену сияқты, біз жаңа сөздерді (мысалы, терминдер), конструкцияларды есте сақтауымыз керек, сөйлемді ауызекі сөйлеуге қарағанда басқаша құруды үйренуіміз керек. Мұның себебі-сөйлеудің бұл түрі күрделі пайымдауларды, тұжырымдамалық ұғымдарды білдіруге арналған және өзінің нақты нормалары мен стандарттарына ие.

Бұл дәрісте біз академиялық сөйлеудің сөздері мен құрылымдарын үйренеміз. Бірақ бұрын біз сөйлеудің бұл түрін басқа сөйлеу салаларынан ажырату туралы айтатын боламыз.

Академиялық сөйлеуді қолдану саласына сүйене отырып, академиялық сөйлеу гетерогенді деген қорытынды жасау қиын емес. "Академиялық сөйлеу" ұғымына ғылыми сөйлеудің өзі (ғылыми мақалалар мен монографиялардың тілі және т.б.), ғылыми-публицистикалық сөйлеудің кейбір түрлері (оқу құралдарының тілі, кейбір энциклопедиялар) және ресми тіл (ғылыми салада қабылданған есептердің, техникалық тапсырмалардың, өтінімдердің және басқа құжаттардың тілі) кіреді. Бірақ тұтастай алғанда оның негізі ғылыми стиль болып табылады.

Ғылыми стильдің қасиеттері қандай?

Мұны түсіну үшін кітап пен кітап емес сөйлеуді ажыратудан бастайық.

Сұрақ 1. Кітап және кітап емес сөйлеу. Кітап стильдерінің жалпы ерекшеліктері. Ғылыми стильдің орны басқа кітап стильдері арасында

Сөйлеуді жақсы меңгеру үшін кітап және кітап емес сөйлеу құралдарын және жалпы кітап және кітап емес сөйлеуді нақты ажырату, оларды арнайы мақсатсыз шатастырмау немесе араластырмау өте маңызды. Кітап және кітап емес сөйлеу дегеніміз не? 1-кестені қарастырыңыз.

Кесте 3.

Кітап және кітап емес сөйлеу: негізгі сипаттамалары

Қасиеттері	Кітаптық	Кітапты емес
Негізі	Жазбаша; ең алдымен жазбаша түрде бар	Ауызша; негізінен ауызша түрде болады
Басым форма	Монолог	Диалог
Сөйлеу салалары	Журналистік Ғылыми	Разговорно-бытовая Жаргоны

	Ресми-іскерлік Көркем	Просторечия Местные диалекты Художественная
--	--------------------------	---

Кітап емес сөйлеу ежелгі кітап және Біз үшін маңыздырақ. Бейресми жағдайларда, эмоционалды қарым-қатынаста біз әдетте кітап емес сөйлеуді қолданамыз.

Сөйлеудің кітап формалары арнайы ойлауды қажет етеді және стихиялық, эмоционалды, бейресми қарым-қатынас жағдайына сәйкес келмейді.

Тізімдегі қандай сөздер мен өрнектер кітап түсіне ие, ал қайсысы кітап сөзіне жатпайды?

Ақпаратты жария ету, бәрін біреуге ұрып-соғып, кетуге мәжбүр болды, оны комитеттен шығарып жіберді, адастырды, өтірік айтты, өзін өнерге арнады, қолды жігіт, дамыды, мүлде олай болмады.

Тілде бейтарап Лексика қабаты бар екенін ескеріңіз. Бұл әр түрлі сөйлеу салаларында (негізінен әдеби: *адам, үй, істеу, тұру, оңай, он бес, үлкен және достық*) орынды және белсенді қолданылатын ең көп қолданылатын сөздер.

Кітап сөйлеуге ерекше кітап лексикасы да, күрделі синтаксис те тән (ауызша сөйлеуде мүмкін емес, есту арқылы қабылданады): күрделі және күрделі сөйлемдер, мүшелер мен бірлестіктер, біртекті мүшелер қатары (тізімдер), пассивті құрылымдар және т.б.

Ғылыми сөйлеу, әрине, толығымен кітап саласына жатады және басқа кітап стильдеріне ұқсас: ресми іскерлік, публицистикалық. Кітап сөйлеудің әртүрлі салаларына ортақ сөздер мен сөз тіркестерінің едәуір қабаты бар: *өте, соқтығысу, негізінен даму, назарда және т.б.*

Сонымен қатар ғылыми сөйлеу өте ерекше.

Сұрақ 2. Ғылыми стильдің лексикалық, морфологиялық, синтаксистік ерекшеліктері

Ғылыми сөйлеу өте стандартталған, бұл оны ресми іскерлік сөйлеуге жақындатады және оны көркем және ішінара публицистикалық сөйлеуден ажыратады.

Ғылыми сөйлеуде негізгі ұғымдар, өлшем бірліктері, қасиеттер үшін стандартты және әдетте бір мәнді белгілер бар – **терминдер**. Мысалы: өтпелі экономика, рецессия, жеткізу мақсаттары, сандық шама, қосымша, мәліметтер базасы, ақпараттық жүйе, телекоммуникация.

Терминдер жай сөздер емес. Бұл белгілі бір ғылыми саладағы арнайы ұғымдардың шартты белгілері. Терминнің тек бір мағынасы болғаны жөн (іс

жүзінде бұл әрдайым бола бермейді). Терминдерді синонимдермен алмастыруға болмайды, әйтпесе сіз шатасасыз.

Төмендегі фрагментте әр сөйлемнің көші-қон мәселелері туралы немесе басқа нәрсені білдіретінін түсіну оңай ма?

(15) Қазақстанның ерекшелігі - заңсыз көші-қон халықтың кейбір бөлігінің кедейлігімен «Қатар өмір сүреді». Әр түрлі аймақтардағы тұрғындардың қозғалысын тиімді басқару проблемалы болып табылады. Сонымен бірге адамдардың экономикалық дамымаған аймақтардан ірі қалаларға ауысуы халықтың әл-ауқатының төмендігіне байланысты қиын.

Ғылыми сөйлеуде ғылымда сұранысқа ие арнайы мағыналары бар сөздер белсенді қолданылады:

- жіктеу, жүйелеу: *жатады, тиесілі, бөлінеді, мыналарды қамтиды;*
- сипаттамалары мен қасиеттері: *тән, сипатқа ие, сияқты;*
- себеп-салдарлық қатынастар: *шарттау, түсіндіру, негізге алу, ұстану, әкелу;*
- процестерді шақыратын сөздер: *қолдану, пайдалану, қайта өңдеу, өңдеу, өндіру және т.б.;*
- модальды сөздер: *қажет, керек;*
- абстрактілі мағынасы бар зат есімдер: *қарсылық, ойлау, қасиет.*

Осы позициялардың қайсысы ғылыми немесе ғылыми-өндірістік аудиторияға тән деп ойлайсыз?

Ғылыми мәтіндерде үнемі қолданылатын бұл сөздер ғылыми стилистикалық бояуға ие болды. Оларды пайдалану оқырманға сигнал болып табылады, яғни біз талқылау тақырыбына ғылыми көзқараспен қараймыз.

Фрагменттерді салыстырыңыз.

(16) А. Соңғы жылдары қазіргі заманғы ақпараттық технологиялардың мүмкіндіктері көптеген елдерге пошта жүйелерін айтарлықтай өзгертуді жүзеге асыру бойынша міндеттер қоюға мүмкіндік берді. Бүгінгі таңда тағы бір әлемдік тенденция-пошта бөлімшелерін жеке қолға беру. Бұл процесс көптеген елдерде бірдей сценарий бойынша жүреді¹⁶.

Б. Соңғы жылдары заманауи ақпараттық технологиялар көптеген елдерде пошта мүлдем басқа деңгейге көтерілгенге дейін дамыды. Сонымен қатар, пошта қазір жеке қолға беріледі, бұл көптеген елдерде бірдей жолмен жүреді¹⁷.

¹⁶Глущенко Г.И. Денежные переводы мигрантов – фактор инновационного развития мировой финансовой инфраструктуры // Вопросы статистики. 2004. № 8. С. 36-48.

¹⁷По материалам СМИ.

Қандай фрагмент ғылыми бақылаулардың нәтижелерін көрсетеді? А фрагменті анық-мұнда пошта жүйелерінің дамуындағы бірнеше тенденциялар айқын көрсетілген, пошта қызметіндегі өзгерістердің мәні сипатталған, пошта жұмысындағы экономикалық өзгерістер процесі жүретін сценарий орнатылған. В фрагменті бірдей ақпаратты растайтын сияқты, бірақ мүлдем басқаша. Ол толығымен әдеби, кітап тілінде жазылған, бірақ ол бізді тенденцияларды анықтауға және жіктеуге, процестердің мәнін зерттеуге емес, пошта қызметіндегі прогресті, поштаның экономикалық мәртебесінің өзгеруін сипаттауға, яғни. поштаға қатысты қоғамдық мәселелер. Сонымен, в фрагменті публицистикалық стильде жазылған және бұл қоғамдық мәселелерді талқылау міндетіне сәйкес келеді.

Әдетте назар объектіге, құбылысқа, нәтижеге бағытталғандықтан және ғылыми мәтінде құбылысты дәл анықтау, анықтау, атау маңызды болғандықтан, етістіктің предикатының орнына көбінесе «етістік + зат есім» айналымы қолданылады, онда негізгі семантикалық жүктемені зат есім көтереді: *ықпал ету, әсер ету орнына әсер ету; бақылау орнына бақылау және т.б.*

Ғылыми сөйлеудің стандартталуы көптеген тұрақты тіркестерде көрінеді. Мұндай клишелер стандартты мағынаны білдіруге ыңғайлы. Төмендегі үзіндіде терминдер де, терминологиялық емес формациялар да негізгі тұрақты тіркестер көрсетілген.

(17) Суреттен көріп отырғанымыздай, жалпы басқару тиімділігі артып келеді. Алайда, ең бастысы, **болжамды тәсіл** ("дәліз") оңтайлы (қисық 7) - ден **формула бойынша есептелген** EU (қисық 2) мәніне дейінгі диапазонды ("дәліз") бірдей **ресурстық потенциалда** анықтауға **мүмкіндік береді**. Бұл мүмкін **ауысу ресурстарды бюджеттің шығыс баптары** арасында қайта бөлумен және тиісті кірістің өзгеруімен түсіндіріледі. < ... > **Ұсынылған тәсілдің** мәні, егер оны қаланың **компьютерлік моделіне** біріктіру мүмкіндігі мен қажеттілігі белгіленбесе, төмендетілген болар еді¹⁸.

Белгілі бір ғылыми саланы игере отырып, біз оның сөздігін – терминологиясын және тұрақты қатынастарды, байланыстарды, типтік процестерді сипаттаудың стандартты тәсілдерін және т. б.

Зерттеу ойы жиі күрделі. Жаңа, әлі белгісіз нәрсені түсіндіру өте қиын. Сондықтан ғылыми мәтін нақты логиканы және ұғымдар мен пайымдаулар арасындағы мінсіз құрылған **байланыстарды** қажет етеді.

Айқындық пен логиканы қамтамасыз ету пайымдаулардың байланысын білдіретін әртүрлі сөздерге көмектеседі:

¹⁸ Федоров Ю.В. Математическая модель управления социально-экономическим развитием города (2004) // Информационные технологии, 2004. № 2. С. 40-46.

- біріншіден, кіріспе сөздер: *сол сияқты, тиісінше, негізінен, керісінше, осыған сүйене отырып, демек, осылайша, ең алдымен, екіншіден, айтпақшы, ақырында, сөзсіз және т.б.*;

- сын есімдер: *жоғарыда аталған, алдыңғы, келесі*;

- күрделі жалғаулар мен предлогтар: *мыналарға байланысты; дейін; болған жағдайда; немен салыстырғанда.*

Ғылыми сөйлеудегі сөйлемдердің құрылымы ауызекі сөйлемдердің құрылымынан көп жағынан ерекшеленеді. Ғылыми сөйлеу үшін іс-әрекет, ой, сезім субъектісіне емес, зерттеу объектісіне назар аудару керек, сондықтан белсенді құрылымдардың орнына (нақты кепіл) мұнда **пассивті құрылымдар** (пассивті дауыс) жиі қолданылады:

- **гипотеза** эмпирикалық зерттеу нәтижелеріне **негізделген**;

- басқару әлеуметтануы мен әлеуметтік басқару арасындағы **нақты айырмашылықтар әлі енгізілген жоқ**;

Бұл жағдайда актер немесе зат, яғни әрекет субъектісі шығармашылық жағдайдың көмегімен көрсетілуі мүмкін:

әр түрлі ғалымдардың «әлеуметтік серіктестік» ұғымының мазмұнын әр түрлі анықтайды;

- *әр түрлі жобалардағы әлеуметтанулық зерттеулер мынаны тіркеді...*

Біздің назарымызды белсенді субъектіге, яғни зерттеушіге, авторға аударуға деген ұмтылыс **жеке емес сөйлемдерді** белсенді қолдануға әкеледі:

- *осыны ескере отырып, біз мынаны қорытындылай аламыз...*;

- *айта кету керек, бұл...*;

- автордың келесі тұжырымы маңызды болып көрінеді...

Ақырында, ғылыми мәтінде бірнеше түрлі жағдайларды бір-бірімен байланыстыру қажет, жағдайды оның сипаттамаларымен, себептерімен, салдарымен және т.б. басқаша айтқанда, көбінесе бір тұжырымда бірнеше пайымдауды біріктіріп, оны қысқа, қысқа етіп жасау керек. Ол үшін **қатысушы және қатысушы және ауызша зат есімдер** қолданылады.

(17) Осылайша, ауыспалы жарық пен қараңғы аймақтардан тұратын интерференция үлгісі қалыптасады¹⁹.

Салыстыру:

Осылайша, жарық пен қараңғы аймақтардан тұратын интерференция үлгісі қалыптасады. Бұл бөлімдер бір-бірімен ауысады.

Тұсаукесердің екінші нұсқасы қабылдау оңай, бірақ баяу, ұзақ баяндауға арналған. Біріншісі қысқа болды.

¹⁹ А. Голубев. Интерференционные тайны природы // «Наука и жизнь», 2008

(18) Либералды қабаттар алқабилер сотына үлкен үміт артып, оны "қоғамдық ар-ожданның идеалды соты" ғана емес, сонымен бірге халықтың елді басқару ісіне қатысуының элементі ретінде қарастырды²⁰.

Салыстыру:

Либералды қабаттар алқабилер сотына үлкен үміт артты, өйткені олар оны "идеалды қоғамдық ар-ождан соты" ғана емес, сонымен бірге халықтың қоғамдық өмірге қатысып, елді басқара алатындығын көрді.

Мұнда екінші нұсқа ішінара біріншісінің қайталануы болып табылады. Ауызша зат есімдер мазмұнды өте жақсы жеткізеді және синтаксистік байланыстың осындай мүмкіндіктеріне ие, сондықтан оларды байланыстыруды жоғалтпай етістіктермен алмастыруға болмайды.

Сонымен, ғылыми сөйлеудің ерекшелігі:

- терминдер;
- арнайы мағыналарды білдіретін стилистикалық боялған лексика (жіктелуі, қасиеттері, себеп-салдарлық байланыстары және т.б.);
- тұрақты тіркестер, клишелер;
- етістіктер мен сын есімдерді алмастыратын зат есімдер;
- мәтіндегі байланысты білдіретін сөздер;
- пассивті құрылымдар;
- жеке емес құрылымдар;
- күрделі мазмұнды жеткізуге көмектесетін құралдар: қатысушы және қатысушы айналымдар, ауызша сын есімдер.

Академиялық сөйлеудегі қиындықтар. Ғылыми мәтінді өңдеу.

Ғылыми және оқу мәтінін оқу арнайы күш - жігерді қажет етеді, өйткені мұндай мәтін олардың қарым-қатынасындағы күрделі ұғымдар туралы айтады. Сондықтан кез – келген оқырман – оқушы да, оқытушы да-оқу немесе ғылыми мәтін белгілі бір талаптарға, стилистикалық, құрылымдық және композициялық стандарттарға сәйкес келеді деп күтеді. Мұндай мәтін тақырыптық, лексикалық және грамматикалық тұрғыдан біртұтас, толық, логикалық, анық, дәл, толық және сауатты болуы керек. Оқырман әдетте күрделі мазмұнның мүмкіндігінше қарапайым болғанын қалайды және біз оны үйренуіміз керек.

Ең алдымен, академиялық мәтінде қателіктер жиі кездесетін арнайы тәуекел аймақтары бар екенін білу керек. Бұл қателер типтік және түсінікті, бірақ олар норманы бұзады және оқырманға мәтінді оқуға, түсінуге, есте сақтауға кедергі келтіреді.

Мәтіннің тақырыптық тұтастығы. Академиялық мәтін тақырыптық тұтастықты, семантикалық бірлікті, презентацияның нақты логикасын ұсынады. Бірақ көбінесе біз бір нәрсені нақтылауымыз керек, түсіндіруіміз керек, ерекше жағдайларды талқылау үшін негізгі тақырыптан ауытқуымыз керек, бір нәрсеге түсініктеме беруіміз керек. Мәтіндегі негізгі ойлау сызығынан мұндай ауытқуларды (дәйексөздер, мысалдар, түсіндірмелер,

²⁰ Александр Афанасьев Суд присяжных в России // «Отечественные записки», 2003

ерекше жағдайлардың сипаттамасы, тарихи экскурсиялар, теориялық түсініктемелер) ерекше түрде – шегіністер мен қаріп өлшемін қолдана отырып жасауға болады. Содан кейін оқырманға мәтіндегі негізгі және қосымша ақпаратты ажырату оңайырақ болады.

Мәтіннің лексикалық және грамматикалық байланысы. Академиялық мәтін сөйлемдер, абзацтар, бөлімдер деңгейінде грамматикалық және лексикалық байланысты қажет етеді. Мәтінді үйлесімді ету үшін біз қолданамыз:

- кіріспе сөздер (*осылайша, атап айтқанда, мысалы*);
- одақтар (*алайда, кейін; негізінде*);
- бөлшектер (*шынында да*);
- есімдіктер (*бұл, ол*);
- үстеулер (*сондықтан, ұқсас*);
- сөзбе-сөз және ауыспалы қайталаулар;
- перифразалар (*Альфред Маршалл-әйгілі экономист-ұлы Британдық-нарықтық баға теориясының авторы*).

Сұрақ 3. Ғылыми мәтіннің грамматикалық стилистикасының мәселелері

Бір мағынаны білдіру үшін біз тілдің әртүрлі құралдарын қолдана аламыз: бір немесе басқа сөзді, бір немесе басқа грамматикалық айналымды таңдаңыз.

Мысалы: ұсынылған деректерді **талдай отырып**, бірінші үлгіде оң жауаптар басым екенін байқау қиын емес. - Ұсынылған деректерді **талдау кезінде** бірінші үлгіде оң жауаптар көп екенін байқау қиын емес. - Деректерді **талдау** бірінші үлгіде оң жауаптардың жиі кездесетінін көрсетеді.

Көбінесе, ойға әуестеніп, біз өз сөзімізге немқұрайлы қараймыз: байқаусызда тұрақты айналымның бір бөлігін жоғалтамыз немесе бұрмалаймыз, әртүрлі құрылымдарды араластырамыз немесе өрнекті шамадан тыс көбейтеміз. Бұл қателерді түсінуге және түсіндіруге болады, бірақ оларды түзетуге болмайды: олар мәтінді түсінуді қиындатады, бірақ ақпаратты есте сақтауға мүмкіндік береді.

Дегенмен, мұндай қателерді өз мәтініңізде көру өте қиын. Қате орындарды табуды үйрену үшін қандай конструкциялар және қай контексттерде сөйлеу бұзылыстары жиі кездесетінін білу керек.

Кейбір тәуекел аймақтарын тізімдейміз:

- 1) Басқару (етістіктегі немесе басқа зат есімдегі зат есімнің жағдайын таңдау);
- 2) зат есімді ауыстыру;
- 3) қатысушы айналымды келісу;
- 4) салыстырмалы айналымды құру;
- 5) сөйлемге бағыныпқы сөздерді енгізу;
- 6) күшейтілген белгіні білдіру;

- 7) қатысушы айналымның субъектімен арақатынасы;
- 8) тізбелер құру;
- 9) ұсыныс бөліктері арасындағы байланыс құралдарын таңдау;
- 10) тұрақты етістік тіркестерін безендіру;
- 11) топтың сөздерінің қолданылуы мен үйлесімділігі әркім, әркім, әр түрлі.

Әр аймақты толығырақ қарастырайық.

3.1. Басқару қателері

Басқару нормасының бұзылуы синонимдердің, паронимдердің (және тіпті антонимдердің) негізгі сөз ретінде еріксіз өзгеруіне, ұқсастық бойынша туралануына немесе әртүрлі конструкциялардың араласуына байланысты болуы мүмкін.

Кесте 4.

Басқару қателері

Түзетуге дейін	Өңдеуден кейін
Гипотезаны ұсына отырып, тек өз зерттеулеріңіздің нәтижелеріне негізделуге және сілтеме жасауға болмайды	Гипотезаны ұсына отырып, тек өз зерттеу нәтижелеріне негізделуге болмайды / гипотезаны ұсына отырып, тек нәтижелерге сілтеме жасай алмайды жеке зерттеу нәтижелеріне ғана
Жеткізу жүйесін ұйымдастыру және тексеру мысалында цифрлық технологияларды қолданудың орындылығы негізделеді	Жеткізу жүйесін ұйымдастыру және тексеру мысалында цифрлық технологияларды қолданудың орындылығы негізделеді
Нәтижесінде біз басқа мәселеге – қабылданған шаралардың тиімсіздігінің себептері туралы бетпе-бет келеміз	Нәтижесінде біз басқа проблемамен бетпе – бет келеміз-қабылданған шаралардың тиімсіздігінің себептері туралы сұрақпен / нәтижесінде біз басқа мәселеге тап боламыз – қабылданған шаралардың тиімсіздігінің себептері туралы сұрақтың алдында / нәтижесінде біз қабылданған шаралардың тиімсіздігінің себептері туралы сұрақпен бетпе - бет келеміз / нәтижесінде бізде тағы бір мәселе туындайды-мәселе қабылданған шаралардың тиімсіздігінің себептері туралы

3.2. Зат есімдермен байланыста болған кезде жеке-индикативті және иелік есімдіктерді қолданудағы қателіктер: *ол, олар, оның, олардың, өзіндік.*

Зат есімді алмастыру кезінде норманың бұзылуы көбінесе осы зат есім деп аталатын ұғыммен байланысты: мағынасы бойынша ұжымдық атауды жазушы жиынтықтың атауы ретінде қабылдайды, сондықтан ауыстыру формада емес, мағынада пайда болады. Салыстырыңыз: *тобыр, топ, жасақ, сынып, полк, ұжым, қоғам, қоғамдастық – олар*. Көбінесе сөйлемде екі немесе одан да көп сөздер қолданылады, олар ресми түрде есімдікпен байланысты болуы мүмкін, бұл оқуды баяулатады және түсінудің екіұштылығына әкелуі мүмкін: *оқытушы сенімді мысал келтірді және оны ешкім жоққа шығара алмады (мысал немесе оқытушы?)*.

3.3. Қатысушы айналымды қолданудағы қателіктер.

Қатысушы негізінен кітап сөйлеуге тән. Шақ етістіктен жасалады, бірақ сын есім сияқты, қайсысы сұраққа жауап береді? Қатысушы әрқашан зат есімге немесе есімдікке байланысты: *XX ғасырдың басында жазылған кітап*. Бірақ қатысушының өзінде тәуелді сөздер болуы мүмкін: зат есімдер, үстеулер: *мүдделі тараптар қол қойған келісім, бір күн бұрын қол қойылған келісім*.

Мұның бәрі-қатысушылардың қалыптасуы, олардың синтаксистік байланыстары, қатысушы айналымның құрамы мен құрылымы, қатысушылардың келісімі – ықтимал қателіктер аймағы. Әдетте, шақ пен зат есімді сәйкестендіруде қателер пайда болады (кейде олар дұрыс емес прономиналды алмастыру қателеріне ұқсайды), айналымның үзілуімен немесе ауысуымен, дұрыс емес шақ түзілуімен.

3.4. Салыстыру және салыстыру кезіндегі қателер.

Салыстырмалы айналым төрт компоненттен тұрады: біз нені салыстырамыз, қандай параметрмен, қандай сөзбен, нені салыстырамыз.

Мысалы, *шығыстар өткен жылмен салыстырғанда жоғары болды (ағымдағы жылдың шығыстарын одақтың көмегімен "жоғары – төмен" параметрі бойынша өткен жылдың шығыстарымен салыстырамыз)*. Элементтердің әрқайсысын жоғалтуға, қайталауға, бұрмалауға немесе басқа жол элементімен араластыруға болады. Бұл қателіктердің себебі болады. Сонымен қатар, санды дәл көрсеткен кезде айналым предлогты вытыстыруы мүмкін, бұл да норманың бұзылуына әкеледі.

3.5. Күрделі сөйлемдегі қателер.

Күрделі сөйлемге негізгі сөйлем және бір немесе бірнеше бағыныңқы сөйлем кіреді. Сөйлемдердің күрделі құрылымы әртүрлі қателіктерді тудырады: негізгі сөйлем кейде кіріспе айналыммен шатастырылады. Бағыныңқы сөйлемде кездейсоқ дұрыс емес жерде болуы мүмкін. Қате Одақтың немесе анықтамалық есімдіктің орынсыз қолданылуына байланысты болуы мүмкін. Кейде одақ дұрыс алынып тасталмайды (өткізілмейді), қайталанады немесе бұрмаланады (басқа одақпен араласады).

3.6. Күшейткіш сөздер.

Тілде өлшем мен дәрежені білдіретін сөздер – үстеулер, есімдіктер, сын есімдер бар, олар белгінің жоғары дәрежесін көрсетеді (*өте, сонша, соншалықты, күшті, керемет*). Күшейткіштер көбінесе сөзбе-сөз Мағынасы, бірінші көзқарас, өлшем мен дәрежені білдіру үшін қолдануды қамтымайтын сөздер болып табылады: бұл эмоциялардың үстеулері мен сын есімдері (қорқыныш, тосынсый) және физикалық сипаттамалары (мөлшері, ауырлығы, күші), интеллектуалды бағалау сирек кездеседі. Мұндай семантикалық түрлендіру табиғи болуы мүмкін немесе түсініксіз контекст тудыруы мүмкін. Сонымен қатар, күшейткіштер көбінесе артық болып шығады, өйткені белгінің максималды дәрежесі идеясы басқа сөздердің лексикалық мағынасында көрсетілген.

3.7. Тізімдерді құру.

Жалпылама сөз болған жағдайда оның жағдайын тізімнің барлық элементтері үшін сақтау ұсынылады:

Нені, қалай және кім үшін өндіруге болатындығы туралы шешім қабылдаудың қиындығы келесі екі факторға байланысты: ресурстардың объективті шектеулілігі және шығындардың белгілі бір түрін таңдау қажеттілігі.

Тізім элементтері арасындағы қатынастар логикалық біртекті немесе иерархиялық реттелген болуы керек (мысалы, таңдалған параметрдің кему немесе жоғарылау принципі бойынша; мұндай параметр, атап айтқанда, элементтің маңыздылығы болуы мүмкін). Тізім элементтерінің сөйлем контекстімен байланысына назар аудару керек, тізім сөйлемнің қай бөліктеріне қатысты болуы мүмкін екенін анықтап, екі рет оқудан аулақ болу керек.

3.8. Сөйлем бөліктері арасындағы байланыс құралдарын таңдау.

- Құрама одақтар компонентті жоғалтуға, ауыстыруға немесе қосуға жол бермейді, оларды бұрмалаусыз көбейту керек: *тек шырша ғана емес сонымен қатар; егер жоқ болса.*

- Одақты таңдау сөйлем бөліктері арасындағы семантикалық қатынастармен анықталады;

- Бір сөйлемде бөліктер арасындағы бірдей қатынастарда бірнеше түрлі өрнек құралдарын қолдануға болмайды (қарама-қайшылық, жеңілдіктер, шектеулер және т.б.). Сонымен, кіріспе сөз болған кезде, *атап айтқанда*, кіріспе сөзді қолдану артық болады, мысалы, сол функцияда және формуламен тізімді аяқтау *және т.б.*

- Сөйлемнің бір бөлігін бөлек мәлімдемеге бөлу (*парцелляция*) мағынасы мен контекстімен ынталандырылуы керек, негізсіз парцелляция оқуды қиындатады.

3.9. Тұрақты етістік тіркестерін жобалау.

Кейбір етістіктер әсіресе кеңістіктегі қозғалыс пен қозғалыс етістіктері (*өту, орын алу, алып жүру, болу, болмау*) бастапқы лексикалық мағынасын жоғалтуға және толық емес болуға бейім. Нәтижесінде біз бұл етістіктерді бұрын қолданылмаған зат есімдер мен үстеулермен қолдана бастаймыз. Бұл тенденция бастапқы кезеңдерде қолданыстағы нормаларға қайшы келеді,

сондықтан мұндай құрылымдарды теріс пайдаланбау маңызды. Сонымен қатар, үйлесімділіктің кейбір шектеулері әлі де сақталады, бұл қателіктер қаупін тудырады.

3.10. Әр топтың сөздерінің қолданылуы мен үйлесімділігі, әркім, әр түрлі, әр түрлі.

Осы топтың есімдіктері мен сын есімдері жиын элементінің таралуын көрсетеді. Семантикалық байланыс бұзылмағаны маңызды: көрсеткіш *әр түрлі* нақтылау сөзіне сәйкес келеді, *әркім* өз көрсеткішімен үйлеседі: *барлық адамдарда әр түрлі әдеттер бар. - Әр адамның өз әдеті бар.*

Сұрақ 4. Мәтінді сыни тұрғыдан оқу. Әдебиеттерді іріктеудің негізгі принциптері мен тәсілдері

Зерттеуге кірісе отырып, біз бір уақытта екі бағытта жүреміз: бір жағынан эмпирикалық материалға бақылаулар жасаймыз-фактілерді жинаймыз, дайын мәліметтер базасы мен мұрағаттарға жүгінеміз, сауалнамалар, эксперименттер жүргіземіз және олардың нәтижелерін талдаймыз, екінші жағынан тақырып бойынша ғылыми әдебиеттерді зерттей бастаймыз.

Неліктен тақырып бойынша ғылыми әдебиеттерді оқу керек?

Предшественниктердің жұмысына жүгіну бірнеше себептерге байланысты маңызды:

- ең алдымен, ғылыми білімнің құндылығы оның сабақтастығымен байланысты: ғылыми қоғамдастық мойындаған жұмыстардың нәтижелері жаңа сұрақтар мен зерттеу міндеттерін қоюға негіз болады. Басқаша айтқанда, біз зерттеу сұрағын дұрыс қою, жұмыстың дұрыс мақсатын сезіну, не әзірленгенін, қандай мәселелер шешілгенін және одан әрі немен жұмыс істеу керектігін білу үшін оқимыз;

- мәселені зерттеуге жүгінсек, біз өз тақырыбымыз бойынша ғылыми пікірталас курсына боламыз. Біз кейбір авторлармен дауласамыз, олардың көзқарастарына қарсы тұрамыз, ал басқалардың ұстанымын қолдаймыз, олар біздің материалда бөлектеген заңдылықтарды көреміз. Ғылыми пікірталасты түсінуде біздің өз ұстанымымыз қалыптасады, бұл бізге деректерді талдау мен түсіндіруге дербес және жауапкершілікпен қарауға және ғылымда жинақталған білім контекстінде зерттеуімізді жүргізуге, өзекті ғылыми сұрақтарға жауап беруге мүмкіндік береді;

- предшественниктердің жұмысында біз өз жұмысымызда қолдануға болатын және қажет болатын зерттеу құралдарын табамыз (тиісті сілтемелермен). Ғылыми әдебиеттерді зерттеу арқылы біз терминологиялық аппаратты, материалды жинау мен талдаудың стандартты процедураларын, деректерді жинау әдістемесін, сауалнама мен эксперименттерді, зерттеу әдістемесін игереміз;

- біз сияқты мәселелерге, бізге жақын тақырыптарға жүгінген зерттеушілердің еңбектерінде талдауға арналған материалды, өткен

жылдардағы және басқа аймақтардағы деректерді, мысалдар мен үлгілерді (жағдайларды) табуға болады, оларды талқылау жаңа мәселелерді шешу үшін маңызды;

- қазірдің өзінде жарияланған еңбектерде сіз құнды библиографияны таба аласыз: библиографиялық тізімдердің өзі де, тақырып бойынша әдебиеттерге шолу, классикалық жұмыстардан бастап, ең жаңасымен аяқталуы, бұл зерттелетін саладағы жағдай туралы түсінік қалдыруға және зерттеу көкжиегін кеңейтуге мүмкіндік береді. Ондағы басылымдардың нақты нәтижелерін сақтай отырып, осындай жұмыстарды оқып, аяқтаған өте пайдалы;

- предшественник қолданған зерттеу нәтижелерін ұсыну тәсілі жаңадан келген авторға үлгі болады. Қалыптасқан ғалымдардың мақалалары мен монографияларының мысалын қолдана отырып, тапсырма беруді, жұмыс құруды, материал беруді, бақылауларды тұжырымдауды, деректерді түсіндіруді үйрену керек. Басқаша айтқанда, предшественниктердің еңбектерінде Біз академиялық жазу үлгілері мен стиль үлгілерін табамыз.

Біздің өз саламызда қаншалықты Эрудит екендігімізге, предшественниктердің жұмыстарымен қаншалықты таныс екендігімізге байланысты біздің кәсіби дайындығымыз бен ғылыми-зерттеу біліктілігіміз бағаланатынын есте ұстаған жөн.

Сілтемелердің сипаты бойынша оқырман белгілі бір оқу-ғылыми жұмыстың қандай ғылыми бағытқа жататынын анықтайды.

Тақырып бойынша ғылыми жұмыстарды қалай оқу керек.

Сыни ойлаудың негіздері

Предшественниктердің жұмысын оқу бірқатар дағдыларды қажет етеді.

Біріншіден, сіз жұмыста қойылған зерттеу сұрағын дәл қалпына келтіруді үйренуіңіз керек. Неліктен сұрақ дәл осылай қойылғанын, ол қандай білімге сүйенетінін, кейде жұмыста тікелей айтылмаған қандай идеялар негізгі мәлімдемелерге негіз болғанын түсінген жөн. Ол үшін, атап айтқанда, терминологияны түсіну, сөздіктерді, энциклопедияларды және өз мамандығы бойынша анықтамалықтарды елемеу маңызды.

Екіншіден, оқылған мәтіннің тезисін өз бетінше анықтауға және тұжырымдауға үйрену маңызды: жұмыста дәлелденетін немесе жоққа шығарылатын негізгі мәлімдеме. Бұл мәтінді жүйе ретінде ұйымдастыратын тезис, оған барлық пайымдаулар, түсініктемелер, дәлелдер мен мысалдар бағынады. Бұл жағдайда автор әрдайым тезисті нақты түрде тұжырымдай бермейді, бірақ әдетте автордың негізгі идеясы, жұмыста негіздейтін ұстанымы болады.

Үшіншіден, жұмыста ұсынылған деректерді өз бетінше түсіну, талдау және нәтижелерді автордың тұжырымдарымен байланыстыру қажет. Мұндай аналитикалық жұмыс авторлық пайымдаулардың дәлелін бағалауға мүмкіндік береді және дереккөзді рефераттауға негіз болады.

Төртіншіден, автордың жағдайын растайтын және жоққа шығаратын, зерттелген жұмысты тақырып бойынша басқа жұмыстармен байланыстыратын өз мысалдарын келтіруге тырысу керек. Авторлық

аргументтерді бағалауды, олардың салмағын, сенімділігін, өзара байланысын бағалауды үйрену керек.

Бесіншіден, оқу объективті, мүмкіндігінше объективті болуы керек. Сыни тұрғыдан оқу авторлық көзқарастарды әдейі, қиянатсыз айыптауды немесе ойланбастан таңдануды емес, автордың позициясын талдауды, оқылатын мәтінмен диалогты қамтиды. Зерттеуші оқырман автордың пікірін қорғауға және онымен дәлелді пікірталасқа қатысуға дайын болуы керек.

Тақырып бойынша ғылыми әдебиеттерді қалай таңдауға болады.

Көптеген басылымдарды қалай түсінуге болады

Оқырман үшін жаңа зерттеу мәселесі бойынша әдебиеттерді таңдау және игеру оңай емес. Жаңадан бастаған зерттеуші әрдайым күрделі ғылыми мәтінді бірден түсіне алмайды, мағынасын көре алмайды, шынымен маңызды және құнды нәрсені оқшаулай алмайды. Ғылыми пікірталасты шарлау, белгілі бір зерттеушінің белгілі бір жұмысында не маңызды екенін көру үшін журналдардағы ғылыми шолуларды және монографиялар мен диссертациялардағы тақырып бойынша әдебиеттерге шолуды оқу пайдалы.

Библиографияны жұмысқа дайындай бастағанда, ұсынылған әдебиеттердің тізімін қамтитын оқулықтар мен оқулықтардан, тақырып бойынша негізгі жұмыстарды көрсететін ғылыми анықтамалықтардан, рефераттық басылымдар мен көрсеткіштерден бастап, содан кейін тақырып бойынша негізгі жұмыстарда көрсетілген әдебиеттерге көшу керек.

Жұмыстың соңында әдебиеттер тізіміне қандай басылымдар енуі керек?

Ең алдымен, әдебиеттер тізімінде біз оларды оқысақ та, жұмыста сілтеме жасамайтын басылымдар болмауы керек екенін білуіңіз керек. Әрине, біз оқымаған шығармаларды библиографияға енгізу дұрыс емес.

Сонымен қатар, Библиографияда біз өз жұмысымызда қандай да бір жолмен қолданатын барлық жарияланымдарды көрсетуді ұмытпаған жөн. Басқаша айтқанда, біздің жұмысымыздың мәтінінде басқа адамдардың шығармалары туралы немесе әдебиеттер тізіміне кірмейтін сілтемелер болмауы керек.

Диссертациялық жұмыстың әдебиеттер тізіміне енетін барлық жұмыстарды шынымен мұқият оқып, оқып, түсіну керек.

Тақырып бойынша библиографияға қандай басылымдарды қосу керек?

Мазмұны жағынан

Тақырып бойынша әдебиеттер тізімін жасау кезінде екі бағытта тиімді болады. Бір жағынан, біздің нақты тақырыбымыз бен мәселеміз бойынша жұмыстарды мұқият және дәйекті түрде оқып шығу керек (оларды кітапхана каталогтарындағы, диссертация базаларындағы және журнал мұрағаттарындағы кілт сөздер бойынша іздеуге болады). Екінші жағынан, мәселеге қатысты жұмыстарды жанама түрде қатар қарау маңызды: мысалы, біздің тақырыпты қамтитын жалпы тақырыпты қарастыратын; бірдей әдістерді немесе ұқсас деректерді қолданатын.

Тақырып бойынша әдебиеттерді оқи отырып, бізге жақын мәселелермен арнайы айналысатын авторлардың есімдерін анықтау керек, олардың соңғы, соңғы жарияланымдардан бастап біздікіне ұқсас мәселелер бойынша жұмыстарын тауып, зерттеу керек.

Сонымен қатар, бізді қызықтыратын салада Классикалық зерттеулер мен заманауи монографияларды оқуды да назардан тыс қалдыруға болмайды (негізгі классикалық шығармалар оқулықтар мен анықтамалықтарда көрсетілген).

Сапа және ғылыми бедел тұрғысынан

Диссертациялық зерттеу үшін ғылыми әдебиеттерді таңдау кезінде сенімді дереккөздерге сүйену маңызды. Мәтіннің сенімділігі мен сенімділігі бірқатар белгілермен анықталады.

Ең алдымен, ешбір жағдайда жарияланымның шығу деректерін көрсетпей (мақаланың атауы; басылымның атауы – кітаптар, журналдар; жарияланымның орны мен уақыты туралы нұсқаулар) жұмыста анонимді мәтіндерді немесе мәтіндерді пайдалануға болмайды. Басылымның сәйкестендіру нөмірі (*ISBN, ISSN*) және ғылыми редакторы болуы маңызды.

Біз қандай басылымдармен айналысатынымызды анықтау өте маңызды. Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті зерттеу нәтижелерін жариялау үшін ұсынған дәйексөз базаларына (*РИНЦ, Scopus, Web of Science және т.б.*) кіретін журналдар беделді. Журналдың қай ұйыммен шығарылатынына (университет, ғылыми-зерттеу институты), бас редактор мен редакциялық алқа мүшелерінің мамандануы мен ғылыми мәртебесі қандай екеніне, мақала беделді басылымдар үшін міндетті түрде алдын ала рецензиялаудан өтетініне назар аударыңыз. Атап айтқанда, Қазақстан Ғылым академиясының жүйесіне кіретін университеттердің немесе институттардың ғылыми кеңестерінің шешімі бойынша жарияланған беделді монографиялар мен анықтамалықтар бар.

Жарияланым авторлары туралы не білуіңіз керек?

Біріншіден, жоғарыда айтылғандай, зерттеуде тек автор бар басылымдарға ғана сүйенуге болады және біз "интернеттен алған" мәтіндерге сүйене алмайсыз (автор жоқ, нәтиже жоқ).

Байыпты зерттеуші оқылатын жұмыс авторының білімі қандай, оның мамандануы мен ғылыми тәжірибесі қандай, зерттеу нәтижелерін қандай басылымдарда жариялайды, оны кім және қалай келтіреді деп сұрайды. Егер біз жас зерттеушілердің жұмысына жүгінетін болсақ, кімнің басшылығымен және қай ұйымда, қай ғылыми мектепте жұмыс жазылғанын білу маңызды.

Басқа біреудің жұмысының мәтінімен қалай жұмыс істеу керек:

Оқу кезінде жазбалар жазу немесе тіпті дәйекті реферат жасау маңызды. Бұл автордың негізгі идеялары мен маңызды дәйексөздерін сақтауға мүмкіндік беріп қана қоймай, жұмыстың мазмұнын талдауға көмектеседі.

Рейтингтік мәлімдемелер жасау өте ыңғайлы: зерттеу авторының ұстанымын түсінуге мүмкіндік беретін тезистерді, түсіндірмелерді, дәлелдерді, мысалдарды жазыңыз.

Бұл үзінділер, дәйексөздер сияқты, нақты библиографиялық сілтемемен бірге жүруі керек (автордың тегі мен аты-жөні, жұмыстың атауы мен шығысы көрсетілуі керек). Біз жазған ойды немесе дәйексөзді сипаттайтын конспект пен беттерге жазғанымыз жөн: бұл мәліметтер диссертацияны дұрыс рәсімдеу үшін қажет болады. Оларды қалпына келтіру қиын.

Өз пікірлеріңізді автордың сөздерінен қаріптің өлшемі мен түрін, таңдауды (курсив, разряд, қою, астын сызу) пайдаланып нақты ажырату керек, түс таңдаулары мен шегіністерді қолдануға болады.

Ойластырылған реферат уақытты ысырап етпейді. Бұл автордың тұжырымдамасын түсінуге көмектеседі, тақырып бойынша әдебиеттерге шолу жазуды жеңілдетеді және бізге көптеген жылдар бойы зерттеу жұмыстарында қызмет етуі мүмкін.

Ұсынылатын әдебиеттер:

1. Академическое письмо. От исследования к тексту: учебник и практикум для академического бакалавриата / Ю.М. Кувшинская, Н.А. Зевахина, Я.Э. Ахапкина, Е.И. Гордиенко; под ред. Ю.М. Кувшинской. – Москва: Издательство «Юрайт», 2019. – 284 с.

2. Александрова Л.И. Write effectively = Пишем эффективно / Л.И. Александрова. – 2-е изд., стер. – Москва: Издательство «Флинта», 2016. – 184 с.

3. Academic Writing formasters in humanities: учеб. пособие по академическому письму для магистров гуманитарных специальностей/ А.А. Гильманова, С.Е. Никитина, Д.В. Тябина. – Казань: Казан.ун-т, 2016. – 221 с.

4. Баяхметова М.Ж. Дусенбина. Академическое письмо. Язык и стиль академического письма: Учебное пособие.- Костанай: КГУ имени А. Байтурсынова, 2019.- 106 с.

5. Бут Ю.Е. Академическое письмо для историков [Текст]: учебное пособие для студентов, обучающихся по программе магистратуры по направлению подготовки 46.04.01 «История» / Ю.Е. Бут. – Екатеринбург: Издательский отдел УрГПУ, 2019. – 224 с.

Тақырып 3. Зерттеудің басталуы. Зерттеу мәтініне кіріспе

Ғылыми жұмыс белгілі бір құрылымға ие:

- Атауы;
- Кіріспе;
- Негізгі бөлім: зерттеу барысы және дәлелдеу;
- Библиография.

Кіріспе-өте маңызды бөлім. Ол зерттеу туралы түсінік береді, тақырыпқа кілт береді.

Мысалы, диссертацияларды қорғауда жұмысты алдын-ала оқуға мүмкіндігі жоқ комиссия мүшелері кіріспе мен қорытындыны оқып, мәтінмен танысады. Сондықтан, диссертацияны алғаш рет қолына алған сарапшыға проблематика, міндеттер және зерттеудің негізгі нәтижелері айқын болатындай кіріспе жазу керек.

Кіріспе көптеген әртүрлі компоненттерді қамтуы мүмкін, олардың барлығы міндетті емес. Кіріспенің негізгі компоненттерін қарастырыңыз.

Кез-келген жұмыстың кіріспесінде міндетті түрде тақырыпты белгілеу және проблеманы қою болып табылады.

Кіріспеде Зерттеудің мақсаты көрсетіліп, оның міндеттері көрсетілуі керек. Сонымен қатар, кіріспенің міндетті бөлімдері-мәліметтер (материалдар) мен зерттеу әдістерінің сипаттамасы.

Сұрақ 1. Зерттеу тақырыбын таңдау

Зерттеу тақырыптары кең және тар, жалпы және нақты. Егер жұмыс тақырыбы тым жалпы және кең тұжырымдалмаса жақсы.

Төмендегі тұжырымдардың қайсысында зерттеу жұмысының тақырыбы бар деп ойлайсыз?

1. *Математика.*
2. *Институционалдық экономика.*
3. *Уақытты басқару.*
4. *Еңбек әлеуметтануының гендерлік аспектілері.*
5. *2008 жылдан кейінгі Қазақстандағы кәсіпкерлік белсенділік.*

Шынында да, тек 5-тұжырымда зерттеу тақырыбы бар. Басқа өрнектер нені білдіреді?

Пәндік сала - бұл шындықтың бүкіл фрагментіне арналған өзара байланысты тақырыптардың жиынтығы. Сонымен, «уақытты басқару» немесе «еңбек әлеуметтануының гендерлік аспектілері», әрине, пәндік сала болып табылады.

Пәндік салада қызықты нақты тақырыпты таңдауға болады, мысалы, «Қазақстанда тайм-менеджменттің пайда болуы» немесе «Қазақстан мен Еуропадағы еңбекақы төлеудегі гендерлік теңсіздік». Мұны қалай жасауға болады – осы дәрісте сөйлесейік.

Ғылыми пән - бұл шындықтың кейбір бөліктері туралы білімді біріктіретін үлкен сала, мысалы: қылмыстық құқық, Әкімшілік құқық, қылмыстық процесс.

Мысал келтірейік. Ғылыми пән-менеджмент, пәндік сала-тайм-менеджмент, осы пән шеңберіндегі ғылыми жұмыс тақырыптары келесідей болуы мүмкін: *Бизнестегі сәттіліктің шарты ретінде тайм-менеджмент, Мансап және отбасы: еңбекті ұйымдастырудың заманауи тәсілдері.*

Зерттеу тақырыбын қалай таңдауға болады? Ең алдымен, Сізді қызықтыратын тақырыптық аймақты анықтау керек. Содан кейін ондағы тақырыптық бөліктерді таңдаңыз. Мысалы, *«уақытты басқару» пәндік саласында бөлімдерді бөлуге болады: уақытты басқару тарихы. Қазақстандағы тайм-менеджмент. Уақытты басқарудың тиімділігі.*

Әйтпесе, бұл тақырыпты кең өрістен нақтыға дейін тарылту деп атауға болады. Тақырыпты тарылтудың ең оңай жолы-зерттелетін құбылыстың аспектісін, орнын және дәуірін шектеу, мысалы:

- *Қайта құрудан кейінгі Қазақстандағы тайм-менеджмент;*
- *Англиядағы еңбек қатынастарындағы гендерлік теңсіздік XX ғасырдың басында.*

Тақырыпты одан да нақты ету үшін тақырып саласына, жалпы тақырыпқа көптеген сұрақтар қою керек.

- Мысалы, "уақытты басқару" пәніне келесі сұрақтарды қоюға болады.

- *Уақытты басқару қажеттілігі туындаған кезде, қай елде, қай дәуірде, қандай себептермен?*

- *Уақытты басқарудың теориялық тұжырымдамасы қалай дамыды?*

- *Time-Менеджмент Қазақстанда компанияның саналы саясаты ретінде стихиялық немесе ұйымдасқан түрде қолданыла ма?*

- *Уақыт менеджментінде қандай тәсілдер, стратегиялар, әдістер бар?*

- *Уақыт менеджменті белгілі бір кәсіп түріне және адамның жеке ерекшеліктеріне байланысты өзгере ме?*

- *Қазақстанда, Батыста, Жапонияда тайм-менеджмент стратегиялары әртүрлі ме?*

Осы сұрақтарды оң формаға айналдыра отырып, біз зерттеу үшін тамаша тақырыптар аламыз, мысалы: *тайм-менеджменттегі тәсілдер мен стратегиялар; Қазақстандағы және батыстағы тайм-менеджмент стратегияларының айырмашылықтары және т.б.*²¹

Алайда, кейбір сұрақтарға жауаптарды ғылыми әдебиеттерден табуға болатындығын ескеру қажет, бұл тақырыптар қазірдің өзінде зерттелген. Сонымен қатар, зерттеушіні күтетін жаңалары бар. Осылайша, сұрақтар қою арқылы біз тақырыптық саланы жақсы түсінеміз және зерттейміз және өз тақырыбымызды тұжырымдаймыз.

Ғылыми жұмыстың тақырыбы қандай болуы керек және неге?

Ғылыми жұмыс тақырыбы:

- тақырып **нақты және тар** болуы керек, ол оны өз жұмысының бір бөлігі ретінде көрсете алады және нақты нәтижеге қол жеткізеді;

- өз тәжірибеңіз бен біліміңізге сүйену үшін сізге **түсінікті және тіпті таныс** болуы керек;

²¹Тема может быть сформулирована в том числе и как вопрос. Подробнее см. параграф 4.4.

- зерттеу үшін шамадан тыс уақыт қажет **болмауы** керек. Тақырып жұмыс жазуға бөлінген уақыт ішінде жеткілікті түрде білуге болатын тақырып болуы керек;

- зерттеу және жұмыс жазу мотивациясы болуы үшін **сізге қызықты** болуы керек.

Біз нақты және тар тақырып туралы ережеге түсініктеме береміз. Кең тақырыпты қабылдау оңайырақ сияқты: ол туралы кем дегенде бірдеңе жазуға болады. Бірақ іс жүзінде бұл сәтсіз стратегия, өйткені ғылыми жетекшілер, ең алдымен, жұмыста тақырыпты толық ашуды талап етеді. Егер тақырып кең болса, онда ол кең тақырыпты қамту жолындағы дәйекті қадамдарды білдіретін бірнеше нақты, тар тақырыптарды қамтиды. Біздің міндетіміз іс жүзінде басым болады! Біз оларды бір шығармаға біріктіру арқылы бірнеше жұмыс жазуымыз керек.

Жеңімпаз стратегия-бұл белгілі бір және тар тақырыпты қабылдау, оны өз жұмысының бір бөлігі ретінде көрсете білу және нақты нәтиже алу. Тар тақырыпта жазылған мәтін диссертация үшін аз болады деп алаңдамаңыз. Сіздің жауабыңыз дұрыс болмайды деп қорықпаңыз. Адал, Мұқият зерттеуші әрқашан сенімді, қызықты нәтижелерге қол жеткізеді. Олар қандай болса да, олар ғылыми қызығушылық тудырады. Әрине, талдау мен нәтижелерді сипаттау, мысалы, ғылыми мақала үшін жеткілікті болады. Өйткені, ғылыми жетекші сізден көлемді мәтінді емес, ойластырылған тәуелсіз зерттеуді күтеді.

Неліктен ғылыми жетекшілер жиі кең тақырыптарды, тіпті бүкіл пәндік салаларды ұсынады, - деп сұрайсыз ба? Өте қарапайым: олар зерттеуші кең тақырып аясында тар, нақты тақырыпты таңдайды деп үміттенеді; өзіне қызықты нәрсені табады. Ғылыми жетекшілер өтініш берушіге өзіне жақын және түсініксіз болуы мүмкін белгілі бір тақырыпты жүктегісі келмейді. Сонымен, біздің міндетіміз – кең тақырыпты тарылту. Мұны қалай жасау керектігі жоғарыда сипатталған.

Осы уақытқа дейін біз тақырыпты қалай таңдау керектігі туралы сөйлестік. Бірақ жұмыста тақырыпты қалай ұсынатынымыз да маңызды.

Алайда, бұл көбінесе оқырманға біздің нақты не туралы сөйлесетінімізді түсіну үшін жеткіліксіз. Мәселе мынада, біздің оқырман, тіпті маман, біздің нақты тақырыбымыз туралы ештеңе білмеуге толық құқылы. Сондықтан біз оған тақырыпқа және таңдалған жұмысқа кіруге көмектесуіміз керек.

Ғылыми экспозиция мәдениеті бізді оқырыманды тақырыпқа енгізуге міндеттейді. Мұны қалай жасауға болады? Ең жақсы ставка-белгілі (бірақ ғылыми!) оқырманға университет орындығынан таныс фактілер мен мәселелер, содан кейін контекстті тарылтып, біртіндеп біздің тақырыпқа жетелейді және оқырман әлі білмейтін нәрсені білдіреді.

Сұрақ 2. Мәселені қою

Жақсы зерттеу жұмысы ғылыми проблемасыз болмайды. Бұл жұмыстағы ең маңызды және қызықты нәрсе.

Сондықтан, тақырыпты таңдағаннан кейін, біз қандай мәселені шешетініміз, оны көріп, тұжырымдайтынымыз туралы бірден ойлануымыз керек.

Мәселені қалай қоюға болады?

Бірінші әдіс, ең қарапайым, жоғарыда сипатталған-тақырыпқа сұрақтар қою.

Жалпы, ғылыми мәселе көбінесе зерттеу **сұрағы** ретінде тұжырымдалады.

Бірақ тақырыпқа қатысты сұрақтарды іздегенде, белгілі шындықтарды тізімдемеу үшін «тайғақ», маңызды емес немесе тым жалпы сұрақтардан аулақ болу керек.

Мысалы, «Темекі шегудің адам денсаулығына әсері» тақырыбына сұрақтар қоюға болады: *Темекі шегу зиянды ма?* немесе *Темекі түтінінің иісі бар ма?*

Алайда, бұл ғылыми мәселелердің жаман мысалдары: біріншісі – тым жалпы және бірнеше рет талқыланған, екіншісі – тым жеке, маңызды емес.

Бірақ сұрақтар әр түрлі *Елдердің денсаулық сақтау жүйесі темекі шегуге қарсы қандай шаралар қолданады?* немесе *Темекі шегуден аяқтар неге ауыруы мүмкін?* - бұл ғылыми мәселелердің жақсы мысалдары, өйткені сұрақтар нақты қойылған, олар өзекті және зерттеу барысында оларға жауап беруге болады.

Тағы бір мысал – «*Мансап және отбасы*» тақырыбы. Осы тақырыптағы мәселелердің ықтимал нұсқалары: *Қазіргі әйелдер үшін қандай таңдау қолайлы? Қазіргі әйелдердің таңдауы білімге, тұрғылықты жеріне, қызмет саласына байланысты ма? Қазіргі заманғы әйелдер бұл мәселені белгілі бір салаларда, елдерде қалай шешеді?*

Таңдалған тақырыпқа неғұрлым көп сұрақтар қойсақ, соғұрлым жұмыс істеу оңайырақ болады, өйткені сұрақтардың алуан түрлілігінен бір мәселені (және бір тар тақырыпты) таңдау оңайырақ болады.

Кең және тар мәселе

Көбінесе біз мұғаліммен немесе әріптестерімізбен бірге үлкен проблеманы зерттейміз, мысалы, еңбек қатынастарындағы гендерлік теңсіздік немесе басқа елдердегі ұлттық басқару модельдерін бейімдеу.

Шынында да, бұл жай тақырыптар немесе тақырыптық салалар емес, ғылымда белгілі бір жұмыста шешілмейтін кең мәселелер. Олар талқыланады, көптеген бақылаулар жасалады, шешімдер ұсынылады.

Әрине, ғылыми мақалада немесе диссертацияда біз жаһандық ғылыми мәселені шеше алмаймыз. Мұны істеуге тырысу кәсіпқойлықтың жеткіліксіздігінің белгісі болар еді.

Бірақ кең мәселе аясында көптеген тар мәселелер, нақты мәселелер бар, сонымен қатар кең тақырып аясында көптеген нақты тақырыптар бар. Біздің міндетіміз-осы нақты мәселелерді көру, қызықты, өзекті және зерттелмеген мәселелерді таңдау.

Ғылыми әдебиеттер және проблеманы қою

Сұрақтар-проблемалар қалай тұжырымдалса, Сіз ғылыми әдебиеттерді іздеуге кірісе аласыз. Әрине, кейбір сұрақтар-проблемалар әдебиетте егжей-тегжейлі қамтылған (бұл шешілгенін білдірмейді), кейбіреулері туралы өте аз жазылған. Сонымен қатар, тақырыптық аймақ, кең тақырып анықталған кезде де сұрақтар-проблемалар тұжырымдалғанға дейін әдебиеттерді іздеуге кіріскен жөн. Басқа зерттеушілердің тұжырымдамалары мен нәтижелерін зерттеу мәселені тұжырымдауға көмектеседі.

Қалай болғанда да, әдебиетсіз жасай алмайсыз. Әдебиетті іздеумен және оны сыни тұрғыдан оқумен байланысты ғылыми мәселенің не екендігі туралы күрделі идеялар бар.

Сұрақ түрінде немесе мәлімдеме түрінде тұжырымдалған **ҒЫЛЫМИ мәселе дегеніміз не?**

Бір жағынан, мәселе-бұл зерттеу объектісі туралы біліміміздің ол туралы басқа білімге, қарапайым идеяларға немесе жалпы мағынаға сәйкес келмеуі. Кейбір қайшылықтар.

Мысалы, Д. Куракин мен Ю. Косяковтың зерттеуіндегі гендерлік теңсіздік мәселесі осылай көрсетілген

КСРО ыдырағаннан кейін әйелдер мен мужчин еңбек нарығындағы теңсіздігі күшейе түсті. Бұл еркін нарық туралы экономикалық теорияларға қайшы келді. Олардың пікірінше, лауазымдардағы жыныстар арасындағы алшақтық қысқаруы керек еді: кәсіпқойлықта әйелдер мужчерден кем түспеді, ал білім деңгейі бойынша олар тіпті күшті жынысты айналып өтті. Еркін бәсекелестік жағдайында әйелдер мансапты жеңілдетеді, дейді теоретиктер. Керісінше, гендерлік қарама-қайшылықтар жойылып қана қоймай, одан да айқын бола бастады²²

Әр түрлі зерттеушілер әр түрлі, тіпті қарама-қарсы болуы мүмкін көзқарас бір тақырыпқа. Бұл мәселенің шешілмегенін білдіреді.

Екінші жағынан, мәселе қандай да бір пән туралы білімнің болмауы немесе жеткіліксіздігі болып табылады. Біз өте аз білетін көптеген құбылыстар бар, осы уақытқа дейін сипатталмаған аспектілер бар. Мысалы, лингвистер Африкада, Индонезияда, Полинезияда грамматикасы зерттелмеген жаңа тілдер мен диалектілерді ашады, бірақ онда әлемнің басқа тілдері білмейтін көптеген ерекшеліктер бар.

Экономикада, әлеуметтануда, менеджментте де осындай мәселелер көп. Мысалы, экономикалық дағдарыс кезінде ірі қалалардан тыс жерлерде Қазақстан халқының үлкен бөлігінің өмір сүруіне мүмкіндік беретін әлеуметтік және экономикалық тетіктердің толық сипаттамасы бар ма?

Таңдалған тақырып бойынша әдебиеттерді мұқият зерттеу көптеген зерттелмеген тақырыптар мен сұрақтарды табуға мүмкіндік береді. Осылайша, тақырып туралы білімнің жоқтығынан көрінетін мәселені анықтау үшін тақырып бойынша әдебиетті жақсы түсіну керек.

²² Соболевская О.В. Почему женщины редко становятся начальниками // Новости науки. Портал НИУ ВШЭ

Ғылыми жұмыста қанша проблеманы қарастыруға болады?

Бұл сұраққа жауап бермес бұрын келесі екі мысалды қарастырыңыз.

(19) және (20) мәтіндерінде қанша мәселе бар?

(19) Қазіргі заманғы әйелдерді мансап пен отбасы арасында таңдау мәселесін шешуге қандай мемлекеттік шаралар бағытталған, тағы қандай мүмкін және қажет, әртүрлі мемлекеттерде (және әртүрлі компанияларда) қандай тәжірибе бар?

(20) Қазіргі әйелдердің мансап пен отбасын біріктіру қажеттілігінің артуына байланысты мемлекет коворкинг орталықтарын дамытуға көбірек көңіл бөлуі керек

Мәтінде (19) үш мәселе тұжырымдалған, ал мәтінде (20) бір мәселе бар. Үш мәселеден гөрі бір мәселе бойынша мәтін жазу оңайырақ екендігімен келісу оңай.

Сіздің ойыңызша, тақырыпта үш мәселені көрсетіп, олардың біреуіне немесе тіпті төртіншісіне ғана жазуға бола ма? Әрине, мүмкін емес. Екі немесе үш (немесе одан да көп) проблеманы таңдау олардың барлығын және толық және егжей-тегжейлі қамтуға міндеттеме алуды білдіреді. Сондықтан жақсы құрылымдалған жұмысты жазу үшін оны салыстырмалы түрде аз көлемдегі мәтінде толық және егжей-тегжейлі талдау үшін бір ғана мәселені таңдаған дұрыс.

Сонымен, **бір ғылыми жұмыс – бір мәселе.**

Тағы бір нәрсе, кейде кіріспеде автор өзі таңдаған пәндік саланың мәселелеріне шолу жасайды, қазіргі заманғы өзекті мәселелерді көрсетеді, содан кейін зерттеуді бір сұрақпен шектейді. Бұл зерттеуді баяндауға өте жақсы академиялық көзқарас. Бірақ мұндай жұмыста әлі де бір негізгі мәселе қарастырылады.

Сұрақ 3. Жұмыс атауы

Атауы – зерттеу мәтінінің маңызды элементі, өйткені бұл жұмыс туралы алғашқы түсінік беретін тақырып. Дәл осы жерде тақырып әдетте айтылады және көбінесе жұмыс мәселесі белгіленеді, мысалы: қолма-қол ақшасыз қаражат отбасылық бюджетке: қаржыны басқару тәжірибесі өзгере ме?

Мақалалардың бірінің тақырыбы белгілі және өте тиімді модельге негізделген: алдымен тақырыптың атауы, содан кейін қос нүкте және мәселені тұжырымдау (сұрақ немесе мәлімдеме түрінде).

Мұндай тақырып оқырманға нақты не туралы сөйлесетінін, автор қандай тақырыпты зерттейтінін және қандай сұраққа жауап беруге тырысатынын бірден түсінуге мүмкіндік береді.

Сонымен, тақырып жұмыс мазмұнының негізгі кілті болып табылады. Біздің оқырмандарымыз тақырыптың қалай тұжырымдалғанына байланысты.

Тақырып бойынша оқырман аспектіні, ғылыми көзқарасты және автордың белгілі бір ғылыми бағытқа жататындығын анықтайды.

Күнделікті өмірде ғылыми жұмыс дегеніміз – бұл қарапайым адам үшін скучно, күрделі және түсініксіз тақырыптағы жұмыс, мысалы: "тарихқа монистік көзқарасты дамыту мәселесіне". Алайда, бұл әрдайым бола бермейді. Қазіргі зерттеушілер жанды, мәнерлі және тіпті әзіл-оспақты тақырыптарды көбірек таңдайды:

- *Тушат-тушат – не потушат: грамматика одной глагольной конструкции* (В.А. Плунгян, Е.В. Рахилина);
- *Внутренняя рыба. История человеческого тела с древнейших времен до наших дней* (Н. Шубин);

Біздің жұмысымыздың атауы қызықты, қызықты болса өте жақсы. Бірақ зерттеу тақырыбы мен мәтіннің негізгі идеясы туралы оқыrmанды адастырмау маңызды. Ғылыми жұмыстың атауы оның мазмұнын көрсетуі керек және бұл тартымдылықтан гөрі маңызды.

Тақырыптағы мазмұн тартымдылықтан гөрі маңызды. Мысал ретінде келесі атауларды қарастырыңыз.

1. *Неліктен Петербургтер Финляндияға дүкенге барады? Трансшекаралық шопингті зерттеу.*

2. *Тұтынушылардың Қазіргі Қазақстандағы азық-түлік саласындағы сауда форматтарын таңдауы.*

3. *Жұмыскерлердің кәсіпорындарды басқаруға қатысуы: қазақстандық тәжірибе және перспективалар.*

4. *Кішкентай әдемі: адамдар маңызды экономика.*

5. *Жол айрығындағы соңғы егемен.*

Осы атаулардың әрқайсысы қаншалықты тартымды және мағыналы екенін анықтауға тырысайық. Мүмкін, ең тартымды атаулар 4, 5 және 1, ал мазмұнды 1, 2 және 3 деп санауға болады. Осылайша, 1 атауы тартымды және мағыналы, яғни барлық бес атаудың ішінде-мысалдар ең сәтті болып табылады.

Неден аулақ болу керек? Жұмыс атауын тұжырымдау:

- өте кең;
- жұмыс не туралы екені белгісіз;
- онда бірде-бір кілт сөз жоқ.

Мысалы, жоғарыдағы 4-атау өте кең тұжырымдалған және *экономика* сөзінен басқа бірде-бір кілт сөзді қамтымайды, алайда оны кез-келген экономикалық жұмысты сипаттауға болады, сондықтан оны кілт ретінде қолдануға болмайды.

Жоғарыда келтірілген 5-атау жұмыстың не туралы екендігі түсініксіз етіп тұжырымдалған: метафоралық сурет түсініксіз және тақырыптың мәніне енуге мүмкіндік бермейді.

Сұрақ 4. Зерттеудің өзектілігі, ғылыми жаңалығы, практикалық маңыздылығы, зерттеудің мақсаттары мен міндеттері

Жұмыстың ерекше түрін енгізуге тән компоненттер бар, атап айтқанда біліктілік жұмыстары үшін (олар үшін бізге біліктілік беріледі). Біліктілік жұмыстарына: дипломдық жұмыс (бітіру біліктілік жұмысы), магистрлік, кандидаттық, докторлық диссертациялар жатады.

Бұл нақты компоненттер, олардың мақсаты жұмыстың белгілі бір ғылыми деңгейге сәйкес келетіндігін, өзекті, қолданбалы аспектісі бар екенін көрсету. Мұндай компоненттердің ішінде ғылыми жаңалық, өзектілік және практикалық маңыздылық бар.

«**Өзектілік**» жұмыс бөлімі зерттеу мақсатына байланысты осы ғылыми саланың өзекті мәселелерін көрсетуді көздейді-осы мағынада бұл компонент мәселенің тұжырымын ішінара қайталайды. Сонымен қатар, "өзектілік" бөлімінде біз өз жұмысымыздың мәселелерін ғылымымыздың негізгі заманауи міндеттерімен және кәсіби салада туындайтын практикалық міндеттермен және қиындықтармен байланыстыруымыз керек.

Ғылыми жаңалық - кез-келген ғылыми жұмыстың міндетті белгісі. Ғылыми жаңалық біздің зерттеуімізде біздің жұмысымызды сол тақырып бойынша көптеген басқа жұмыстардан ерекшелендіретін нәрсе болуы керек деп болжайды. Мысалы, жаңа құбылыс ашылды, материалды талдауға жаңа көзқарас ұсынылды, жаңа әдіс қолданылды немесе кем дегенде әртүрлі дереккөздердің авторларының көзқарастарына жаңа сыни талдау жасалды. Өзіңізге есеп беру маңызды, бұл жұмыста сіз жаңа (жаңашыл) не айтқаныңыз, сіз өздеріңіздің алдыңғыларыңызбен салыстырғанда жаңа нәрсені білгеніңіз немесе ұсынғаныңыз туралы. Бұл белгілі бір пәндік сала туралы білімді кеңейтуге **ғылыми үлес** болады.

Сонымен, **практикалық маңыздылық** зерттеушіні біліктілік жұмысында заң, экономика, менеджмент, медицина, техника, өндіріс және т.б. практикалық мәселелерді шешуге көмектесетін мәселелерді қарастыруға міндеттейді.

Жалпы алғанда, кез - келген ғылыми зерттеу өзекті тақырыпты ашып, жаңа тұжырым жасауы керек.

Кез – келген ғылыми зерттеудің мақсаты-сұраққа жауап беру, мәселені шешу. Алдымен жұмыстың атауын, содан кейін жұмыстың мақсатын тұжырымдайтын келесі мысалдарды қарастырыңыз.

Осылайша, мақсатты дұрыс тұжырымдау үшін зерттеу мәселесін дәл тұжырымдау керек. Осыдан кейін сіз зерттеу міндеттерін анықтауға кірісе аласыз.

Зерттеудің міндеттері-зерттеу мақсатына жету жолындағы кезеңдер. Дұрыс, жұмыста бір мақсат пен бірнеше міндет бар. Егер жұмыста бірнеше мақсат болса, онда мұндай жұмыс едәуір үлкен (мысалы, үлкен көлемдегі ғылыми мақала немесе диссертация). Егер жұмыста бір ғана міндет пен бір мақсат болса, онда, керісінше, мұндай аз көлемді жұмыс (мысалы, пилоттық, яғни алдын-ала зерттеу туралы қысқаша ғылыми хабарлама). «Бір мақсат – бірнеше тапсырма» қатынасын (мысалы, үш – бес) оңтайлы деп атауға болады: мақсатқа жету үшін қойылған сұраққа жауап беруге біртіндеп көшу арқылы бірнеше тапсырманы шешу керек.

«Мақсат-тапсырманың» дұрыс құрылымы әдетте жұмыстың құрамын құруға көмектеседі, өйткені, әдетте, әр бөлімде немесе тарауда белгілі бір (тізімдегі келесі) тапсырма шешіледі.

Сұрақ 5. Негізгі мәлімдеме (тезис), зерттеу нысаны мен пәні, эмпирикалық негіз және зерттеу әдістері

Кейбір жұмыстарда автор кіріспеде өзі қорғайтын **негізгі мәлімдемені** немесе **тезисті** ұсынады. Бұл автор талдау барысында белгілі бір шешімге келген, айқын тәуелділікті тудырған, құбылыстың бұрынғы көзқарасын жоққа шығарған және жаңа тәсілді шығарған және оның шешімінің мәнін қысқаша және нақты тұжырымдай алатын жағдайларда ұсынудың ыңғайлы түрі.

Ғылыми мәтіннің басындағы негізгі тұжырымның тұжырымы ағылшын тіліндегі мәтіндерге көбірек тән және орыс тілділерге аз дәрежеде тән. Бұл 18 ғасырдағы жалған емес. Алайда, ол орыс тілді мәтіндерде де кездеседі, мысалы:

(5) Бұл жұмыста «Слово о полку Игореве» дәлелденеді²³.

(6) Бұл мақалада біз кәсіподақ қозғалысының даму тенденциялары қызметкерлер мен кәсіподақ ұйымдары мүшелерінің ұжымдық (ынтымақты) әрекеттеріне сүйенуден гөрі бюрократиялық процестерді дамыту аясында көбірек жүретінін дәлелдеуге ниеттіміз²⁴.

Зерттеу пәні - бұл біз зерттейтін құбылыс, ол автордың назарында. **Зерттеу нысаны** - бұл бізді қызықтыратын құбылысты немесе құбылыс бар кең саланы қарастыратын аспект.

Зерттеудің эмпирикалық негізі - бұл ***фактілер***, мәліметтер, соның негізінде біз бақылау жасаймыз, қорытынды жасаймыз, гипотеза жасаймыз, модельдер жасаймыз.

Эмпирикалық негіз - бұл біздің зерттеуіміздің материалы.

Ғылымның кейбір салаларында статистикалық мәліметтер немесе мәтіндер байқауға арналған материал болса, «**ақпараттық база**» өрнегі қолданылады. Шын мәнінде, бұл терминдер мағынасы жағынан өте жақын, тек ғылымның осы саласында қандай аспект маңызды екендігімен ерекшеленеді: эмпирикалық мәліметтер мен теориялық постулаттардың қарама-қайшылығы, ақпарат көздерінің сенімділігі және т.б.

Эмпирикалық зерттеу базасы - ***ақпараттық база – материал-деректер.***

²³Зализняк А.А. «Слово о полку Игореве»: Взгляд лингвиста. – М.: Языки славянской культуры, 2004.

²⁴Алашеев С.Ю. Пути развития профсоюзного движения: бюрократически процедуры или солидарная активность?

Зерттеудің эмпирикалық базасы, оның материалы статистикалық мәліметтер, сұхбат нәтижелері (сапалы зерттеу), әртүрлі құжаттама; мәтіндер (Тарихи сипаттамалар, куәліктер, мұрағаттық материалдар және т.б.) болуы мүмкін.

Көптеген зерттеулер белгілі бір эмпирикалық материалмен жұмыс жасамай мүмкін емес. Теориялық тұжырымдамаларды дәлелдеуге болады, тек нақты мәліметтерде расталады.

Неліктен зерттеу материалын жұмыстың кіріспесінде сипаттау керек?

Өйткені деректердің егжей-тегжейлі сипаттамасы біздің қорытындыларымыздың дәлелі болып табылады.

Кіріспеде деректеріміз туралы не хабарлауымыз керек?

Біз өз деректерімізді көрсетуіміз керек:

- сенімді, беделді-ең алдымен беделді көздерден алынған. Деректердің қайдан алынғанын көрсету керек және егер дереккөздер жалпыға белгілі болмаса, біз бұл деректерді не үшін қажет және сенімді деп санайтынымызды түсіндіруіміз керек;

- репрезентативті (осы мәселе үшін индикативті) - ең алдымен проблемаға сәйкес келеді, заманауи (немесе зерттелетін дәуірге сәйкес), құбылыстың барлық зерттелетін жақтарын қамтиды;

- статистикалық тұрғыдан жеткілікті-деректер санын көрсету керек! Ғылымның әртүрлі салаларында мәселеге байланысты статистикалық тұрғыдан әр түрлі мөлшер жеткілікті болуы мүмкін. Деректер көлемінің жеткіліктілігін статистика арқылы өлшеуге болады.

Кейбір жағдайларда тіпті бір тривиальды емес мысал да айқын болып шығады, бірақ ғылыми зерттеудің дұрыстығы біз неге бір ғана мысалды зерттеп жатқанымызды және біздің дәлелдеріміздің неге құнды болатынын негіздеуді талап етеді.

Жұмыстың кіріспесінде бізде қандай мәліметтер жетіспейтінін егжей-тегжейлі сипаттап, зерттеудің шектеулерін ескеру қажет.

Бұл біздің зерттеуіміздің құндылығын төмендетпейді (өйткені материалдың толық мөлшерін алу әрдайым мүмкін емес) – керісінше! Бұл біздің зерттеу жауапкершілігіміз туралы айтады және біздің қорытындыларымызды белгілі бір жағдайларда сенімді етеді.

Эмпирикалық базаның шектеулері және осыған байланысты тұжырымдардың шектеулері, мысалы, келесі мысалда айтылуы мүмкін.

(7) Мақалада *респонденттердің ерекше тобының – жетекші университеттердің студенттерінің* көзқарастары ұсынылғанын ескерген жөн. Бұл көзқарастарды бүкіл студенттер үшін индикативті деп тануға болмайды, олар студент жастардың ең "элиталық" бөлігінің көріністерін ғана көрсетеді.

Зерттеу материалын (деректерін) зерттеуде қолданатын ғылыми әдебиеттерден ажырату керек. Материал, эмпирикалық негіз - бұл біз

талдайтын нақты мәліметтер. Әдебиет-бұл біздің тақырып бойынша алдыңғы зерттеулер.

Әрине, біз тек деректерді ғана емес, сонымен қатар зерттеу әдебиеттерін де талдауымыз керек. Бірақ деректерді талдау және әдебиеттерді талдау мақсаттары әртүрлі. Біз талдаймыз:

- біздің зерттеу сұрағымызға жауап табу үшін деректер;
- зерттеуде негізгі ұғымдарды, тұжырымдамаларды, тәсілдерді, зерттеу әдістерін бөліп көрсету және қолдану үшін ғылыми әдебиеттер.

Диссертацияның кіріспесінде біз зерттеу әдістерін сипаттауымыз керек.

Бұл нені білдіреді?

Біз деректерді қалай таңдағанымызды және талдағанымызды, есепті шығару, деректерді таңдау және талдау кезінде қандай тұжырымдамалар мен теориялардан шыққанымызды, материалды қандай критерийлер бойынша жүйелеп, талдағанымызды түсіндіруіміз керек.

Әдістер белгілі бір ғылыми салаға байланысты, әр ғылымның өзіндік әдістері бар.

Әдістер-тәсілдер-ғылыми бағыт бірдей емес.

Әдістер-біз қандай принциптер бойынша таңдаймыз және материалды қалай талдаймыз.

Тәсіл-біз талдау жүргізетін аспект және осы аспектке байланысты фактілерді түсіндіру принципі.

Тәсіл ғылыми бағытты қалыптастырады.

Әдіс және терминология

Осы немесе басқа әдіске негізделген зерттеу белгілі бір ұғымдарды, категориялар мен терминдерді қолдануды қамтиды, олардың мағынасын көбінесе нақтылау, нақтылау қажет, өйткені ғылымның басқа салаларында бұл терминдер басқаша түсінілуі немесе мүлдем қолданылмауы мүмкін.

Зерттеуде қолданатын тәсілдер мен әдістер кіріспеде сипатталуы немесе кем дегенде белгіленуі керек. Нақты әдістерге, сондай-ақ терминдерді түсіндіруге келетін болсақ, бұл әдетте зерттеудің негізгі бөлігінде, дәлелді ұсыну кезінде қарастырылады.

Зерттеу әдістерінің сипаттамасы қандай жұмыстарда қажет емес?

Зерттеу әдістері біліктілік жұмыстарында, ең алдымен диссертацияда, тезисте, көбінесе курстық жұмыста сипатталуы керек.

Ғылыми мақалаларда әдістеме зерттеудің жаңалығы деректерді талдауға қолданылатын арнайы әдістермен байланысты болған жағдайда ғана айтылады немесе талқыланады, егер әдістер жалпыға белгілі болмаса және түсіндіруді қажет етсе.

Ғылыми жұмысқа кіріспе құрылымы туралы әңгімеміздің қорытындысында барлық жұмыстың құрылымы кіріспеде қандай зерттеу компоненттерін ұсынатынымызбен және сипаттайтынымызбен анықталатынын еске саламыз:

- егер мақсат пен міндеттер қойылса немесе зерттеу сұрағы тұжырымдалса, онда жұмыс сұраққа жауап іздеу ретінде құрылады және нәтижелермен, қорытындылармен аяқталады;

- мәтіннің басында-кіріспеде негізгі мәлімдеме (негізгі тезис) тұжырымдалады, содан кейін бүкіл зерттеу, бүкіл мәтін осы тұжырымның дәлелі ретінде құрылады: мәлімдемеден оны түсіндіруге, нақтылауға негіздеме;

- басында гипотеза алға тартылады, содан кейін жұмыс гипотезаны тексеру (дәлелдеу) ретінде құрылады. Гипотеза әрдайым расталмайды. Көбінесе гипотеза ішінара расталады.